

T

TAAL. Nog altijd in grote delen van Frl. een veelgekochte Sint-Nicolaasversnapering. Men onderscheidt 'taimantsjes' (klein *T.*), de grote *T.*-poppen (die zeer groot kunnen zijn, zelfs levensgroot) en de *T.*-rokken (de onderhelft van een doorsneden vrouwenpop). *T.* wordt bereid van een soort koekdeeg met speciale kruiden. Om het glimmend te krijgen werd het *T.* voorheen, als het uit de oven kwam, bestreken met biest; thans doet men dat met melk. Zeer smakelijk is gember-*T.* Dokkumer *T.* was bekend.

Zie: I.H. (1936), 247.

Taaiplanken. Vroeger werd er *T.* in allerlei vorm gebakken. De daarvoor benodigde planken, echte produkten van volkskunst, zijn grotendeels buiten gebruik en bevinden zich in de collecties van Prinsessehof, Fr. Museum en de oudheidkamers. In de *T.*-planken heeft men oudheidense symboliek teruggevonden, z Gebakvormen.

Zie: R. Houwink Hzn., Koekplanken als volkskunst (Assen 1943); Leeuw. Cour. (1.3., 21.6., 12.7.1938; 30.11.1948); N. Rott. Cour. (5.12.1940).

TAAL. De Fr. *T.* behoort tot de Westgermaanse *T.en*-groep en vertoont aanvankelijk veel overeenkomst met het Engels; later groeien de *T.en*, onder uiteenlopende invloeden, uit elkaar. De discussie over de verhouding der Noordzeedialecten is nog gaande. z Ingvaecoons.

De meningen over het vroegere verspreidingsgebied van het Fr. lopen uiteen; sommigen zien, vooral in plaatsnamen, invloed tot in Zeeland, anderen spreken van Fr. *T.*-gebied te beginnen met een smalle strook N. van Katwijk (Schönfeld), weer anderen menen, dat in N.-Holland nooit Fr. gesproken is (Heeroma); voor Terschelling, z Terschellings; ook de Fr. ondergrond van het Gronings is aanwijsbaar. Langs de kust is eenmaal Fr. gesproken tot over de Weser en verder N. in Eiderstedt (en Noordfrl.*, waar het nog inlevend gebruik is). Dit gebied is later zeer ingekrompen; de *T.*-kaart (z Compendium: Hoe de Friezen spreken) geeft de tegenwoordige verbreidheid aan en de dialectische verdeling. Het kerngebied vormt de Nederlandse prov. Frl, al komt het *T.*-gebied niet geheel met de provinciegrenzen overeen en zijn er (in de grotere plaatsen) 'gaten in de kous' getrokken. Over de huidige *T.*-verhouding oriënteert Kr. Boelens, *De T. van het schoolkind in Frl.* (1956). De gebruikssfeer van het Fr. werd van ca. 1500 tot ca. 1800 steeds beperkter, daarna bewerkte de Fr. beweging een langzame ommekeer: op steeds meer levensterreinen drong het gebruik van het Fr. weer door. Tijdens de Oudfr.* periode is het Fr. dus volledig instrument, tijdens de Middelfr.* periode omgangs-*T.*

op het platteland en gedeeltelijk voor literaire uiting in gebruik, in de Nieuwfr.* periode streeft een bewuste minderheid naar herovering van verloren gebied.

Zie Compendium: Hoe de Friezen spreken; Wandeling door de Fr. lettertuin; De Fr. beweging, z verder: Bijbelvertaling, Dialect, Noordfries, Oostfries, Psalmberijming, Scholen, Fr.

Zie: Th. Siebs, *Gesch. d. fr. Sprache* (Strasburg ²1901); idem, *Zur Gesch. d. englisch-fr. Sprache* (Halle 1889); G. Gosses, *Binnen en buiten Frl.* (Den Haag 1934); idem, *Frl. en de wereld* (Den Haag 1935); M. Schönfeld, *Hist. Gramm. v. h. Ned.* (Zutphen '1947); *Friezen, Saksen, Franken* (Amsterdam 1947); K. Fokkema, *De waardering van het Fr.* (Groningen r 948); idem, *Over de groei van het Fr. T.-besef* (Groningen 1949); K. Heeroma, *Oost-Ned. T,-problemen* (Amsterdam 1951); *Philolpgica Frisica anno 1956* (Grins-Djakarta 1957); *Repert.*, 310, 327-331.

Taalverwantschap. Daar de *T.en* van volken die gescheiden leven door voortdurende wijzigingen uit elkaar groeien, is *T.*-verwantschap het duidelijkst te zien in de oudste vormen; wij geven hier alleen jongere. Uit de indeling van het Noordwestgermaans (z Ingvaecoons) blijkt dat het Fr. nauw verwant is aan het Engels. Men vergelijk de beginconsonant in: Nederlands *baas*, Engels *cheese*, Fr. *tsiis*; *kaf*, *chaff*, *tsjef*; de klinkers in *slapen*, *to sleep*, *sliepe*; *zaad*, *seed*, *sied*; *groen*, *green*, *grien*; *dag*, *day*, *dei*. Er zijn ook verschillen: Engels *ship*, Fr. *skip*; *shoe*, *schoech*; *to think*, *tünke*. Bij *skip* heeft het Fr. de oude toestand bewaard, bij *to think* het Engels. Verschil is er ook bij *sjonge* naast *to sing*. Hier vertoont het Fr. een wijziging die ook in Scandinavische *T.en* voorkomt. Uit bovenstaande blijkt ook verschil met het Nederlands, dat als Zuidwestgermaans dialect (z Ingvaecoons) zich al vroeg anders heeft ontwikkeld dan Engels en Fr. Daar het ook Westgermaans is, zijn er vele overeenstemmingen; ook hier inde oudere *T.* meer dan in de nieuwere. Gelijk zijn o.a.: *de*, *die*, *oom*, *lang*, *op*, *ik*. In het Fr. zijn ook vele woorden overgenomen uit het Nederlands, maar dit noemt men ontlening en geen *T.*-verwantschap.

Zie Compendium: Hoe de Friezen spreken.

TABAKSDOZEN. Tot voor kort waren koperen *T.* algemeen bij boeren en arbeiders in gebruik. De luxe-*T.* waren van zilver en werden bijv. als prijzen bij het kaatsen* gegeven of (evenals tabakspotten) als herinnering aan ijstochten meegenomen (z IJstoerisme). Vaak met opschriften en bijbelse of andere voorstellingen. De koperen *T.* dienden vroeger ook als wapen. Vele exemplaren in het Fr. Museum.

Zie: Leeuw. Cour. (13.3.1956).

TABAKSTEELT. In Frl., ook buiten W.O. I en II ('túntsjebou') als handelscultuur beproefd, nl. in de 17de eeuw in Gaasterland en, na een mislukte poging in Kollumerland, op initiatief van P. A. Bergsma* in 1775 in Dantumadeel, toen door de Amerikaanse Vrijheidsoorlog de tabak hier duur werd. Een en ander leverde slechts 'ene stinkende waar' op, zodat de *T.* niet is doorgezet.

TACHTIGJARIGE OORLOG (1568-1648). Het voorspel tot juni 1566 was slechts verzet tegen inquisitie* en bisdom*; toen pas kwamen

afgevaardigden van het Verbond* der Edelen leden winnen (z Selsma, G.). De beeldenstorm* had een kalm verloop, de repressie ook: Arenberg* liet de geuzen tijd om te vluchten. De inval van Lodewijk* van Nassau (1568) vond weinig weerklank. Na zijn overwinning bij Jemmigen* (Jemgum) verwijderde Alva zijn tegenstanders uit het bestuur en kon Cunerus* Petri zijn bisschopsambt aanvaarden. De waarnemend stadhouder, Robles*, kon echter de landingen der watergeuzen* niet beletten. Hun inval van 1572 bracht het met medewerking der burgerij tot Sneek, Franeker en Dokkum (z Waalse furie). Er kwam een geuzenregering o.l.v. Jost van Schauenburg* en Dirck van Bronkhorst*. Rond Lwd., Harlingen en Het Bildt organiseerde Robles* echter een doeltreffende verdediging en in nov. moesten de geuzen het land ontruimen.

Tot eind 1576 handhaafde Robles zich, toen sloot Frl. zich bij de Pacificatie* aan. De nieuwe stadhouder, Rennenburg*, kwam steeds meer klem te zitten tussen het gevestigde rooms-katholicisme en het veldwinnende calvinisme. Er was geen geld, de anarchie groeide. Rennenburg voerde de Religievrede* in, die slecht werd nageleefd; toetreding tot de Unie* van Utrecht moest afgedwongen worden (1579). Gewelddaden tegen kerken en kloosters, deels leeggelopen, Drachten Rennenburg terug naar de Spaanse kant, wat de protestantisering verhaastte: het plakkaat van 30.3.1580 verbood de r.k. eredienst en organisatie.

De verdere ontwikkeling hing nu af van de oorlog. Hierin stond Frl. zwak: Groningen was Spaans, najaar 1580 bezetten Spaansgezinden de Zuidwesthoek van Lemmer tot Makkum. Wel werden zij voorjaar 1581 door Hollandse troepen verdreven, maar weldra viel Steenwijk in Spaanse handen (nov. 1582), basis voor rooftochten tot voor de poorten van Lwd. (z Boksum). Inwendig was Frl. evenmin sterk. Zoals vroeger aan de watergeuzen, betaalde men nu contributie aan de Spanjaarden om plundering te voorkomen. In het bestuur was onenigheid tussen Hof* en gedeputeerden*, tussen goën en steden. Willem* van Oranje, tot stadhouder benoemd, gaf een voorlopige oplossing, die definitief werd. Zijn plaatsvervanger en opvolger werd Willem* Lodewijk, die orde om zich heen wist te scheppen en als militair Frl. tegen Verdugo* trachtte te beveiligen door zelf aan te vallen. Maar hij bleek niet sterk genoeg: hij nam 1592 met Maurits Steenwijk, maar 1593 plunderde Verdugo weer in de Wouden; aanleg van schansen* bood onvoldoende veiligheid. Die kwam pas door de verovering van Groningen (1594). Sedert had Frl. slechts zijdelings met de oorlog te maken. Jaar op jaar ging de stadhouder op veldtocht, de boeren moesten o.a. wagens leveren, en het land moest zijn quote* in de kosten dragen. Belangrijker waren de inwendige twisten, eerst die rond Karel Roorda*, daarna de eerste oligarchische* troebelen. Nog ééns ondernamen de Spanjaarden een plundertocht, tot bij Oudeschoot (1622). Verder had men alleen nog last van de Duinkerker kapers, tegen wie Ameland* zich dekte door zijn neutraliteit te laten erkennen.

De oorlog zelf werd ver weg uitgevochten: Ernst* Casimir veroverde Oldenzaal (1626) en sneuvelde voor Roermond (1632), Hendrik* Casimir I viel bij Hulst (1640). Toen Hulst eindelijk genomen was

(1645), zette Gysbert* Japicx in een zegedicht de bevrijding van Vlaanderen op het programma, maar daarvan is niets gekomen. De oorlogslasten hadden de prov. al gedwongen de kerkgoederen te verkopen. Met de andere Staatse ambassadeurs verscheen daarom de Fr. afgevaardigde Fr. van Donia* te Munster (11.1.1646), maar speelde er geen rol van betekenis, z Munster.

Zie: D. Kalma, Skiednis fen Fryslân (1935), 241-267; Repert., 384-388.

TACITUS, Publius Cornelius, Romeins geschiedschrijver (ca. 55?-118 n.C.). Voor de Fr. geschiedenis is van belang zijn *Germania*, niet berustend op eigen aanschouwing, en dus niet geheel betrouwbaar. In zijn *Annales* (16 boeken over de tijd van 14-68) bespreekt hij o.a. de tocht van Germanicus* (15-16 n.C.), z Clarum inde...

Zie: W. Kok, T. Germania, Fr. oersetting (1937); B. Walker, The Annales of T. (1952).

TACONIS, Wynout H., hardrijder (Heerenveen 1888-). Woont te Amsterdam; kampioen schaatsenrijden van Frl. op de lange baan (1917 en 1922); kampioen van Groningen (1912). Medeoprichter in 1929 van de Ned. Ver. tot bevordering van het hardrijden op de schaats.

TADEMA, Johannes Tjeerds. Substituut-secretaris van Haskerland (1687-89), secretaris (1689-1718). Van hem zijn enkele Fr. rijmen bekend.

Zie: N.B.W. X, 1011.

TADEMA, Laurens (Sir Lawrence) **Alma**, schilder (Dronrijp 8.1.1836—Wiesbaden 25.7.1912). Notariszoon uit Dronrijp (geboortehuis nog aanwezig). Studie 1852-56 te Antwerpen, 1861 Keulen, 1863 Italië.

Werkte sedert 1870 te Londen en vierde daar triomfen: in 1899 in de adelstand verheven. Historie- en portretschilder met technisch meesterschap. Zijn qua onderwerp aan de oudheid ontleend werk getuigt van archeologische nauwkeurigheid. Vroeg werk in het Fr. Museum.

Zie: P. Cross Standing, Sir L. A. T. (London 1905); Repert., 277-278.

TADEMA, Paulus, priester (Kollumerland ca. 1580-Lwd. 1656). Werkte na 1617 als r.k. priester in Frl. In 1629 gebannen; keerde terug; werd nog viermaal gevangengenomen.

Zie: N.B.W. III, 1231-1232.

TAFELBORD. Houten schijf van ca. 15 cm middellijn. Nog in de 19de eeuw op het land in gebruik. Men sneed er koud vlees of spek op. Twee personen gebruikten vaak één bord. Vgl. *eagen as tafelbuorden*, grote ogen.

TAFELEEND (Fr.: *karein*). Vogel. Vrij schaars. Broedt (niet vaak) in waterrijke streken (Garijp, Wartena, Eernewoude, Sneek enz.).

TAFELTENNIS. In wedstrijdverband alleen gespeeld in Lwd., Lemmer, Sneek, Drachten, Joure en Irnsum. Voor W.O. II nog weinig populair in Frl.

Bij de Bond van Noordelijke *T.* Clubs zijn nu 21 Fr. verenigingen aangesloten met ca. 500 leden.

TAKOZIJL. Oude scheepvaart- en stroomsluis in de Zuiderzeedijk tussen Lemmer en Sondel: door een inlaatduiker vervangen (1953). Tussen *T.* en Lemmer het ir. D. F. Wouda*-gemaal. In de nabijheid joods kerkhof van 0,2 ha, in beheer bij It Fr. Gea*, omdat het met zijn hoge iepenwal voor het landschap waarde heeft.

Zie: Hepkema Memories, 453; Leeuw. Cour. (17.6.1948).

TALPA, Petrus, 16de-eeuws medicus uit Oldeberkoop. Heette misschien Moll (grootvader van hoogl. P. Moll*?). Bezocht Franse hogescholen, arts te Sneek (ca. 1560), Lwd. en elders. Was, getuige zijn geschriften, fel tegen kwakzalvers.

Zie: J. Banga, Gesch. Geneeskunde (1868), 140-141, 147, 313; v. d. Aa XX, 13-14.

TAMMINGA, Douwe Annes, auteur (Winsum 22.11. 1909—). Onderwijzer, leider werklozenkampen, assistent Fr. Akademy*, leraar Rijkslandbouwwinterschool (1943) en R.H.B.S. te Sneek (1948); woont te Ysbrechtum. Redacteur De Tsjerne* (sedert 1946) en Frysk* en Frij (tot 1956).

Belangrijkste Fr. dichter van zijn generatie, uitstekend kenner van Fr. idioom en verstechniek; fijn lyricus (invloed Hoornik en Nijhoff) en robuust balladendichter (invloed Werumeus Buning). Vertaalde werk van o.a. E. A. Poe, H. C. Andersen, D. von Liliencron, J. J. Slauerhoff, G. Trakl, N. J. Haisma. Verder toneel, Fr. didactiek, cabaret.

Wrk.: Poëzie: Brandaris (1938); Balladen en Lieten (1942); It griene jier (clandestien, 1943); Leksums, in mannich stikeldichten (pseud. Tamme Tysker, 1945); Nije gedichten (1945,²1940); Balladen (1956, waarvoor in 1957 de Gysbert-Japicxprijs). Toneel: Trelit op 'e Miedpleats (1947, ²1948); De Hogerhuis-saek (1950); God wol it (1954). Didactiek o.a.: Styl en stavering (1948); De reinbôge (2 dln., 1949-50, met J. H. Brouwer); Kwa, hwat, hwerre? (1956); voordrachten: Ryp en grien (1945, ²1946); bloemlezing: Kleine Keur uit Fr. dichters (1950, met F. Schurer en A. Wadman).

Zie: Fr. Jierb. (1940), 98-102, 184-212; A. Wadman, Fr.l.s dichters (Leiden 1949), 51-53, 353-354; Tsj. (1956), 398-407; Piebenga (1957), 262-264.

TANDWALVISSEN. Walvisachtige dieren. Op de Fr. kust (Waddeneilanden!) spoelen af en toe kadavers van *T.* aan: butskop, zwaardwalvis (ook beenderen bekend uit terp te Schettens), tuimelaar*, gewone dolfijn*, witsnuitdolfijn. z Bruinvis, Potvis. Zie: A. B. v. Deïnse, De fossiele en recente Cetacea van Ned. (1931).

TANDZAAD (Fr.: *foarkestekker*). Plant. Driedelig en knikkend *T.* algemeen langs sloten, tussen akkers en weilanden. Zwart en vergroeidbladig *T.* in Frl. wrsch. uit Drente binnengedrongen.

TANJÉ, Pieter, graveur (Bolsward 15.2.1706-Amsterdam juni 1761). Werkte na 1727 in Amsterdam; leerling van J. Folkema*. Boekillustraties.

Zie: Th. u. B. XXXII (1938), 430-431; M. E. v. d. Meulen, Bolswards Kunst (1888), 119-122.

TAPUIT. Kleine zangvogel. Broedvogel van heide, zeekust, duinen. Trekt in groten getale door.

TARWE. In Frl. voornamelijk op de kleigronden; op de zandgronden in enkele gemeenten. *T.* is het belangrijkste graan in de kleibouwstreek en in de Kleine Bouwhoek van Wonseradeel. Men onderscheidt *winter-T.* en *zomer-T.* Winter-*T.* wordt het meest verbouwd. Alleen bij te natte herfst of bevrozing der winter-*T.* is dit anders. Winter-*T.* brengt in het algemeen meer op, rijpt vroeger af, en geeft daardoor betere werkverdeling in de oogsttijd. Toch neemt de zomer-*T.* de laatste jaren toe. Het verschil in opbrengst wordt door nieuwe zomer-*T.*-rassen kleiner, en men mist het risico van uitwinteren. Onderstaande cijfers betreffen de Fr. klei (in ha):

In 1956 was ca. 60 pct. der op de klei verbouwde granen *T.* Het met *T.* verbouwde areaal is aan schommelingen onderhevig geweest. In de jaren 1930-35 is de teelt sterk uitgebreid door de *T.*-wet-1931. Wegens de crisis die jaren steunde de regering de *T.*-teelt met garantieprijsen, in 1931 bijv. vastgesteld op *f* 12,50 per 100 kg (op de vrije markt ca. *f* 6,25).

De areaaluitbreiding ging zo snel, dat in 1934 slechts een derde van het akkerbouwareaal met *T.* beteeld mocht worden. Na 1935 trad daling in door de lager vastgestelde prijs (*f* 9), terwijl de uitgebreide *T.*-teelt *T.*-ziekten (voetziekte) veroorzaakte, die tot inkrimping dwongen. Nadien schommelt het areaal met de verwachte prijzen. De laatste jaren stimuleren de moeilijkheden bij de aardappel- en bietenteelt (slechte weersomstandigheden bij het oogsten) de verbouw van *T.* De richtprijs was in 1957 ca. *f* 27,10 per 100 kg. Het oogsten van *T.* met de maaidorser neemt in Frl. toe.

Bij de rassenkeuze voor winter-*T.* let men vooral op wintervastheid en opbrengst. De wintervaste rassen Carstens V, Mendel en Heines V namen een flink areaal in. Matig wintervaste rassen hebben na minder strenge winters wel eens een kans, zo Alba (1950: 53 pct.), Minister (1951: 50 pct.), maar na een strenge winter is zo'n ras snel weer verdwenen. In 1956 werd haast alleen Heines vu verbouwd. Wegens de gele roest, die de opbrengst met 10-15 pct. drukte is dit ras in 1958 vrijwel van de baan. Nu zijn de rassen o.a. Leda, Carstens VI, Dippes Triumph, Panter. In het zuiden van Nederland teelde men andere rassen. Aan zomer-*T.* is de laatste jaren meest Peko verbouwd, maar dit ras is ook gevoelig voor gele roest, zodat de teelt wel zal afnemen. Carpo en Koga II worden beproefd.

TASJESKRUID (Fr.: *leppeltsjes*). Plant. Klein *T.* alleen op de meest dorre zandgronden op de eilanden, in het oosten en in Gaasterland.

TASMA, Douwe Jelles, uurwerkmaker (Grouw 1753-1845). Werk: gangklok (1807) in Fr. Museum, tafelklokje op Harinxmastate in

Beetsterzwaag.

Zie: Ottema, *Gesch. Uurwerkmakersk.*, 33.

TASSIS (Taxis), **Johann Baptiste de**, Spaans legeraanvoerder van Duitse afkomst (1522—Bonn 20.4. 1588). Met Alva naar de Nederlanden (1567), streed vooral onder de Robles* en Verdugo*. Veroverde Steenwijk (1582), deed strooptochten door Frl. De overwinning bij Boksum* (27.1.1586) staat op zijn naam.

Zie: N.B.W. V, 882; L. H. Wagenaar, Willem Lodewijk (Amsterdam 1904).

TAXUS (Fr.: *fenynbeam*). Ook: levensboom. Wrsch. in Frl. niet inheems. Op enkele plaatsen in de bossen echter oude exemplaren: aan het Schuinpad te Beetsterzwaag, in het Rijsterbos.

TECHNISCHE SCHOOL. Het aantal leerlingen op lagere *T.S.en* voor jongens bedroeg 1.1.1957 3580; 1.1.1958 4107. Er zijn er 14: Bolsward, Drachten, Gorredijk, Harlingen, Heerenveen, Jubbega, Lwd., Sneek, Oosterwolde, Surhuisterveen, Dokkum (chr.), Kollum (chr.), Lemmer (chr.) en de rietvlecht- en nijverheidsschool te Noordwolde.

In voorbereiding zijn chr. scholen te Lwd., Koudum, Drachten en Sneek en een r.k. school te Wolvega. De grootste scholen staan te Lwd., Sneek, Dokkum en Heerenveen. Behalve in bovengenoemde plaatsen, is er in Bergum, Franeker, Grouw en Joure gelegenheid tot avondonderwijs. In Lwd. is een bakkersschool met dag- en avondonderwijs. De belangstelling voor de *T.S.* is het grootst in het oosten, en in Sneek en Dokkum met omgeving. De Hogere *T.S.* te Lwd. heeft de laatste jaren 450 leerlingen (40-50 van buiten Frl.). Te Lwd. wordt in sept. 1958 een uitgebreide *T.S.* geopend (bouw- en Werktuigkunde).

Zie: *Prov. Almanak* (1958), 104 e.v.

TEEKLENBURG, **Egbertus**, zilversmid (?-na 1754). Meester te Bolsward in 1721. Werk in Fr. Museum.

Zie: B. XVII (1955), 149-150.

TEENSTRA, Maarten Edskes, boer (Teerns 1742-Zuurdijk 1806). Verhuisde in 1776 naar Groningen, waar zijn geslacht bloeide (indijken van het Ruige-zand, verbeteringen aan landbouwwerktuigen). Uit deze familie stamde Maarten Douwes T., die vele, o.a. volkskundige, geschriften op zijn naam heeft. Na zijn vlucht in 1787 is E. Eisinga* door Maarten Edskes verborgen.

Zie: K. ter Laan, *Groninger Encyclopedie II*, 775-778.

TEERNS (Fr.: *Teams*; ens*-naam). Dorp in het zuiden der gem. Lwd., tussen Huizum en Hempens (72 inw.).

Door het graven van het Van Harinxmakanaal kan T., dat geen kom bezit, alleen over Goutum bereikt worden. Van de al vroeg gesloopte kerk zijn in de 19de eeuw ook klokkestoel en kerkhof (terp) opgeruimd. Kerkelijk gecombineerd met Hempens.

TEFFER, Mattheus, zendeling (Lwd. 6.2.1827-?). Kleermaker, ging 1850 naar de zendingsschool te Rotterdam, 1855 uitgezonden naar Ambon. Op weg

naar huis in gevaar verkerend, deed hij een gelofte (1879), waaruit de stichting van het Diaconessenhuis te Lwd. voortkwam. Later onder invloed van jezuïeten met zijn zendingsgemeente rooms geworden. Verder lot onbekend.

TEGELSCHILD, plateelschilder. Bescheiden werker in dienst van de 16de-18de-eeuwse aardewerkfabrikanten.

Hij tekende (prikte in zijn perkamenten 'sponsen') wat hij zag (bijv. kinderspelen, mensen in klederdracht, dieren, vogels, bijbelse voorstellingen, spreekwoorden, schepen). De tegelbakkerijen hadden grote en kleine plateaus in voorraad, maar voerden ook opdrachten uit. Zo maakte Sibrand Feytema te Harlingen de pandecten van het Corpus Juris (1687). Bekende *T.s* waren Pieter Grauda, Ruurd Pyters, A. Sybel* en Dirk Danser. Het Princessehof heeft een grote collectie 'sponsen' en tegels, z Aardewerk, → Groenlandvaarder.

Zie: *Ts. v. Rechtsgesch.* XII (1933), 408-416; *Historia XIII* (1948), 49-55; XIV (1949), 199-205.

TEGENWOORDIGE STAAT VAN FRIESLAND. In het 44 dln. omvattende verzamelwerk *Tegenwoordige Staat van alle volkeren...* (Amsterdam 1729-1803) is Frl. in dl. 23-26 behandeld (1785-88). Aangenomen wordt dat o.a. S. Stijl* en A. J. Conradi hierin de hand hebben gehad. Kaast een algemene, ook sociaal-economische beschrijving bevat het werk een uitvoerige tekening van grietenijen en steden. Ook staan er enkele kaarten en gravures in. Nog steeds veel geraadpleegd.

TEGNEJUS, **Tobias Francisci**, theoloog (Lwd.?-Den Haag 13.4.1668). Vooraanstaand predikant. Vertaler van stichtelijk, Engels werk. Werkte te Warns, Sneek (1618-28), Lwd. (1628-42) en Den Haag (1642-64).

Zie: N.B.W. III, 1235.

TELEFOON. De grenzen van het district Lwd. vallen vrijwel samen met die van de prov. Concessie voor een plaatselijk net werd 1882 aangevraagd door Ned. Bell Mij., in 1885 verleend aan firma Ribbink v. Bork te Amsterdam voor 15 jaar, in 1900 verlengd. Centraalpost aanvankelijk gevestigd op de zolder van de Hoofdwacht, 1900 in *T.*-bureau Eewal 55, Toen kwam aansluiting op het interlokale net, waardoor aantal abonnees snel steeg (1885: 90, 1899: 169, 1900: 206, 1910: 645). Eerste kantoor in het ressort Lwd. was Berlikum (1907), spoedig gevolgd door Giekerk-Oenkerk, enz. Het Leeuwarder net is (met dat van negen andere Nederlandse plaatsen) 1.1.1919 genaast door het rijk. In 1930 volgde automatisering met de centraalpost in het Post- en telegraafkantoor Tweebakmarkt 25, districtsadministratie op nr. 27. De meeste lokale netten in Frl. zijn sedert geautomatiseerd. Eind 1957 kon de administratie het gebouw Tweebakmarkt, hoek Droevendal betrekken (architect P. de Vries). Er waren in 1956 30 400 aansluitingen, waarvan 7150 op het lokale

net Lwd. In dat jaar werden 20 500 000 lokale en 12 500 000 interlokale gesprekken geboekt.

Zie: P.T.T.-Bedrijfsbanden III (1942), 27.

TELTING, Albartus, jurist (Franeker 11.10.1803-17.9.1863). Advocaat te Lwd., secretaris van Franeker (1832), beoefende de Fr. taal en (rechts-) geschiedenis, streed voor het behoud van het Atheneum*. Lid Tweede Kamer (1843-48), statenlid (1850-56). Secretaris van het Fr. Genootschap* (1830-41). Ordende het Franeker archief.

Zie: N.B.W. II, 1414-1415; Repert., 141-142.

TELTING, Albartus, jurist (Lwd. 18.8.1857. Haag 5.8.1907). Vooral van betekenis door zijn bronnenuitgaven. Promoveerde 1882 te Leiden. Gemeentearchivaris van Lwd., later adjunctarchivaris bij het algemeen Rijksarchief te Den Haag.

Wrk.: Het Oudfr. stadrecht (Leiden 1882); De Fr. stadrechten (Wrk. Ver. Uitg. Br. Oud-Vaderlands recht, Iste reeks 5, 1883); De Gids III (1886), 271-296; V.A. (1887), 137-151.

Zie N. Archievenbl. XVI (1908), 229-259.

TELTING, Isaac, jurist (Lwd. 22.1.1831-Den Haag 5.11.1895). Rechtshistoricus. Studie te Groningen, advocaat te Lwd., raadsheer bij het Gerechtshof aldaar (1870). Raadsheer bij de Hoge Raad (1875). Belangrijkste werk: *Schets van het Oudfr. privaatrecht* (een exemplaar met talrijke aanvullingen en verbeteringen in de Prov. Bibl. van Frl.), in: Therais, 2de verz., XIV (1867) - XVI (1869); 3de verz., II (1871) XIII (1882); 3de verz., LI (1890), 103-126, 438-489; Ts. van het Ned. Regt van Oudeman en Diephuis I-IV.

Zie: Themis LXXV (1869), 161-163.

TENNIS. In Frl. al voor 1900 als wedstrijdssport beoefend. Het district Frl. van de Kon. Ned. Lawn-T.-Bond telt ca. 20 verenigingen met ruim 1000 leden. De laatste jaren is de belangstelling zeer toegenomen. Belangrijkste centra Lwd., Sneek en Heerenveen.

TENTOONSTELLING VAN OUDHEDEN. In 1877 werd in het paleis van de koning te Lwd. door het 50-jarige Fr. Genootschap* een 'Historische T.' georganiseerd, zowel door het aantal inzendingen als door het grote bezoek een succes. Met een schok werd de liefde voor Frl.s oudheid wakker. Uit het grote batig saldo werden huizen gekocht, die ingericht werden tot Fr. Museum*, z. Oudheden, Friese.

Zie: Gids voor de bezoekers der Historische T. (1877).

TERBAND (Fr.: *Terbant*; *band**, streek). Dorp in de gem. Heerenveen, N. van de plaats Heerenveen, aan de rijksweg Lwd.-Zwolle en aan de weg door de Streek* (339 inw.). Herv. kerk uit 1843, openb. lagere school te Spitsendijk.

In de Tachtigjarige Oorlog is de Bandsterschans* opgeworpen, waar van nog de straatnaam de Schans in de plaats Heerenveen. In T. staat Violetta, nazorgkolonie van het Groene Kruis. Van het

vroegere klooster Mariënbosch onder T. is de naam overgegaan op een r.k. zusterhuis aan de Fok te Heerenveen. Kerkelijk een geheel met de Fok (Heerenveen). Voor het wapen → Dorpswapens.

TERENTIUS, Johannes Gerhardi, oriëntalist (Teerns 1628/29-Franeker 28/29.9.1677). Hoogl. in het Hebreeuws (1651) en inspecteur van de Burse* te Franeker.

Zie: Boeles I, 2de dl., 212-214.

TERGEN. Fr. woord, vroeger nogal eens in landnamen. Wijst op veenachtige grond. Vgl. Hollands darg, derg.

Zie: Schönfeld, Veldnamen, 47.

TERHORNE (Fr.: *Terherne*, op de hoek). Dorp aan de weg Akkrum—Joure, O. van het Snekermeer (425 inw.). Herv. en doopsgez. kerk. Openb. lagere en kleuterschool. Scheepswerf. Voor het wapen → Dorpswapens.

Door zijn ligging bij de waterwegen Snekermeer-Akkrum-Grouw centrum van watersport*, sinds enige jaren door het zgn. strand aan het meer een door duizenden bezocht recreatieoord. Begin 1957 kreeg T, 242 ha met 17 inw. van Doniawerstal, aan het Snekermeer, bestemd voor recreatieruimte. Het keatsjen* (kootschieten) wordt 's winters druk beoefend. → Volkskunde.

Zie: Hepkema Memories, 283, 397.

Terhornsterzijl. Oude uitwateringssluis in de Zandsloot, deel van de Oude Slachte*, voor de gronden O. daarvan. Vervallen in de 17de eeuw. → blz. 617.

TERKAPLE (Fr.: idem, of *Terkappel*; bij de kapel). Dorp met verspreide bebouwing in Utingeradeel, aan de weg Akkrum—Joure bij de Terkappelster poelen, bekend watersportgebied (188 inw.). Herv. kerk uit 1854, herv. school.

In boerderij Oenemastate een gebeeldhouwde schouw uit begin 17de eeuw. Een 'tongbrekkerssechje' (aardigheidje om herhaaldelijk snel uit te spreken) luidt: De Terkappelster klok klept trije kear.

Zie: Vr. F. II (1842), 130-134; Hepkema Memories, 284; Reg. Leeuw. Cour., 58.

TERMINUS, z. Stenen Man.

TERNAARD (Fr.: *Ternaerd*; uit persoonsnaam en werd*). Hoofdplaats (1450 inw.) van Westdongeradeel. Herv., geref. en doopsgez. kerk. Openb. en chr. lagere school, Nuts- en herv. kleuterschool.

In de herv. kerk fraai orgel met wapens der Van Aylva's. Vroeger stond hier hun slot Herwey. In het gemeentehuis schilderij van H. W. baron v. Aylva* (1630-91) door Ferdinand Bol.

Zie: Repert., 212; Algra, De Historie III, 5-19.

Ternaarderpolder.

Vroeger:

Ternaarderpolderzeedijk. Zeewerend waterschap van 176 ha. Ten zuiden de

Oost-Holwerderpolder. Voor het wapen → Zeewerend waterschap.

Ternaarderpolderzeedijk. Aangelegd 1590, sluit bij het Schoor* met Armdijk* aan op achtergelegen Oude* Dijk. Laagste dijkdeel (4,50-4,75111-1-N.A.P.) in de Fr. zeewering. Het uitwateringssluisje

in de dijk is in 1944 afgesloten.

TEROELE (Fr.: idem, 'aan het water'). Kleinste dorp van Doniawerstal (55 inw.), Z.W. van Langweer, aan het Koevordermeer.

Aan de ca. 1700 verdwenen kerk herinnert een klokkestoel. Dorp van enkele verspreide boerderijen. De naam Troelstra betekent 'van T.' Het dorpje is door Piter Jelles (P. J. Troelstra*) bezongen.

Zie: Hepkema Memories, 406.

TERP. Als laatste deel van een dorpsnaam kan *T.* niet altijd betekenen wat wij onder een *T.* verstaan (z Terpen). Plaatsen als Olterterp, Ureterp, Wynjeterp zijn niet op een *T.* gebouwd.

Het Oudfr. woord 'therp, thorp' betekent dorp. Daar zoveel dorpen op *T.en* gebouwd waren, is de betekenisovergang op 'hoogte' niet vreemd. Het komt zo het eerst voor in 15de-eeuwse Westerlauwerse geschriften. In Westfrl. en Groningen eindigen namen van *T.*-dorpen (dikwijls identiek met Westerlauwerse) vaak op *dorp*. Ten slotte kan *T.*-land ook betekenen 'bouwland'.

Zie: Bijdr. tot de gesch. en oudheidk., inzonderheid van de prov. Groningen IX (1872); Nomina Geographica Neerlandica IV (Leiden 1899).

TERP. De. Tehuis voor alleenstaande oude mannen te Lwd., noodzakelijk wegens de erbarmelijke toestanden in de volkslogementen (vgl. rapport van Dienst Sociale Zaken aan B. en W. van Lwd., 1948). Beheersvorm: Stichting, in welke bestuur vertegenwoordigers van het gemeentebestuur, van de gem. instelling voor maatschappelijk hulpbetoon en van de Ver. Practische* Hulp. Doel: het oprichten en exploiteren van één of meer tehuizen als goed beheerd en verantwoord pension voor dakloze bejaarden.

Zie: Maatsch. Werk in Frl. V, 2, uitgave Stichting Frl. voor Maatsch. Werk.

TERPAARDEBEMESTING (Fr.: *terpmodderjen*). Het strooien van een laag van de terpen afgegraven aarde over de landerijen (vooral weiland). Dit kwam in Frl. ca. 1840 op, ofschoon er ca. 1800 al 'huisstee-aarde' Z. van Sneek gebruikt schijnt te zijn om grasland te verbeteren. De resultaten met *T.* waren zodanig (boerenschuren moesten vergroot worden, kleine boeren werden grote enz.) dat men op grote schaal aan terpaafgraving ging doen.

Zie: Spahr van der Hoek, Fr. landb. I, 199 e.v., 420 e.v.

TERPEN. Kunstmatige hoogten in de Fr. kleistreken, tussen Vlie en Lauwers (ruim 1000). Ze bestaan uit lagen van opgehoopte kwelderzoden of plantaardig materiaal, vermengd met mest en afval, en dienden ter bescherming van mens, dier en drinkwater. De hoogte varieert van 2-7 m, het oppervlak van 0,01-16 ha (de terp van Ezinge was 24 na). De terpzooi, het grondvlak, ligt door de opslibbing van de kwelder* meestal lager dan het omliggende land. → Compendium: Het landschap van Friesland.

Sommige zijn vroeg verlaten, elders zijn twee of drie *T.* gecombineerd. Eerst zullen de *T.* alleen 's zomers bewoond zijn, en hebben de mensen 's winters de hogere gronden weer opgezocht. Ze hebben in Oostergo en Westergo van veehouderij en visvangst geleefd. Eerst was er weinig gevaar voor hoge vloed, maar de kwelders slonken in en de zeespiegel rees (z Bodemdaling). Tot ca. 1000 moesten de lage heuveltjes steeds worden opgehoogd. Ook uitgebreid om (althans 's zomers) droog akkerland te krijgen. In de 4de en 5de eeuw schijnen vele *T.* verlaten te zijn, het land slibde onder. De *T.* zijn Frl.s oudste waterstaatkundige werken, maar voor 1000 moeten er ook al dijkjes gemaakt zijn. Door het afgraven der *T.* (z Terpaardebemesting) kwamen Frl.s ongeschreven archieven bloot. Gelukkig was er contact met de wetenschap en is veel bewaard (in het Fr. Museum ca. 25 000 ars.).

Er worden nu vier *T.*-perioden onderscheiden, elk gekenmerkt door speciale bodemvondsten (z Aardewerk):

PROTO-FRIESE PERIODE (ca. 300-50 v.C.). Op de jonge kwelder wonen mensen, die behoren tot een algemeen Noordwestgermaans stamverband (z Antropologie, Herkomst). De veehouders hadden behoorlijke hoeven met veestallen, z Boerderij.

ROMEINSE PERIODE (50 v.-400/450 n.C.). De bevolking blijft nu ook 's winters op de *T.*, zij zijn oer-Friezen.

In 12 v.C. door de Romeinen onderworpen (z Drusus); na de opstand van 28 n.C. (z Olennius) in 47 weer onderworpen (z Corbulo). Aan de levendige handel met de Romeinen (2 Terra sigillata), durend tot de volksverhuizingstijd, herinneren godenbeeldjes*, munten*, fibulae* en de Hludana*-geloftesteen. → Godenbeeldjes.

tijd van immigratie en expansie (400/450-750).

Nadat de forten aan de Rijn grens reeds voor 300 door de Romeinen waren opgegeven, drongen steeds stammen uit het oosten op.

In Frl. komen de Angelen en Saksen, vooral langs de Middellzee (z Angelsaksische invasie), tijdelijk of voorgoed. Dit is voorlopig een vraag. In elk geval zijn sporen van Angelsaksische kuilwoningen gevonden, en veel aardewerk. Lijkverbranding en begraving kwamen naast elkaar voor (z Dodencultus). Fibulae, kinderspeelgoed, sieraden met dierornament, bracteaten*, munten (sceatta's*), fluiten* sleutels*, schaatsen*, voorwerpen met runen* werden opgegraven. De goudrijkdom is opvallend (spang uit Hogebeintum, hangertje uit Kornjum, goudschat van Wieuwerd), z Zilversmidskunst.

GROOT- EN MIDDEN-FRIESLAND (750-1000). Uit deze tijd ook historische berichten, z Aldgils, Redbad, Groot-Friesland, Kerstening.

Frl. wordt deel van het Frankische rijk. Uit deze tijd weer vele opgravingsvondsten, vooral munten en aardewerk.

Zie: Een kwart eeuw Oudheidkundig Bodemonderzoek in Ned. (Meppel 1947); Boeles II; Repert., 291-295.

Bewoners. Weliswaar begint de eerste *T.*-periode ca. 300 v.C., maar geregelde bewoning is pas sinds de 1ste eeuw v.C. aan te wijzen.

Wrsch. kwamen de pioniers van verschillende kanten naar Frl.: hun cultuur (ca. 100 v.C.-250 n.C.) houdt enerzijds verband met de cultuur van het Midden-Rijngebied, anderzijds met die van de

kustbewoners tussen Vlie en Maas. In Westerlauwers-Frl. kwamen de bewoners als een talrijke groep veehouders, tegelijk met de Bataven in de Betuwe. O. van de Lauwers is meer verwantschap met het Duitse *T*-land. z Antropologie, Herkomst der Friezen.

Zie: 33-37ste Jaarverslag Ver. *T*-onderzoek (1955), 239 e.v. Bouwplan. De bouw van dorpen op de *T*. heeft geen speciaal type doen ontstaan. Bij het terpdorp kunnen de huizen vrij willekeurig geplaatst zijn en de situatie met de bebouwing aan een ringweg onderaan de terp is vrij zeldzaam (bijv. Hogebeintum, Foudgum, Deinum), al kwam deze ca. 1700 meer voor dan thans.

Intussen kwam deze radiale aanleg aan het licht in de wierde (terp) van Ezinge* (Groningen), en wel uit de Romeinse tijd. Het 'zuivere' terpdorp is in verwant gebied dus vroeghistorisch. z Dorp.

Namen. De *T*., waarop later de Fr. dorpen zijn ontstaan, dragen haast alle namen. Men kan vier soorten namen onderscheiden: *a*. de um*-namen, met persoons- of geslachtsnamen samengesteld (Tolsum uit Tolleheem, Mantgum uit Mantingaheem); *b*. de zyerd*-namen, meestal zonder persoons- of geslachtsnaam (Bornwerd, Britswerd); *c*. de wier*-namen, het minst talrijk (Bollingwier, Engwier); *d*. de eres*-namen (Wons, Wyns).

Het is opvallend, dat in de kern van Westergo (rondom Tsjum) de um-namen talrijk zijn en ook aan de rand van het 'eiland'. De werd- en ens-namen liggen daar tussenin. De naamgeving hangt met de vestiging samen, maar de namen duiken eerst op in schriftelijke bronnen uit veel later tijd (*Traditiones Fuldenses*, z Fulda). Behalve genoemde namen zijn er vele van jongere datum, vaak meer naar vorm of begroeiing gegeven.

Opgraving. Sedert ca. 1830-40, toen men de *T*. voor landbouwdoeleinden ging afgraven, is de wetenschappelijke belangstelling voor terpvondsten gegroeid. In de 16de eeuw (1597) had Andreas* Cornelius al interesse. Tot de eerste onderzoekers behoren de Groningers G. Acker Stratingh, R. Westerhoff en X. Westendorp. In Frl. zijn het J. J. Bruinsma* W. Eekhoff*, kort daarna J. D. Halbertsma*.

Men begint de vondsten te bewaren. De directeur van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden, W. Pleyte, gaf een der eerste overzichten (*Ned. oudheden*, 1877, een nog steeds belangrijk boek). Ca. 1900 komen naar voren de bioloog J. v. Bemmelen, en de landbouwers J. Oost Elema en J. Elema (1908, verslag van afgraving te Toornwerd). In Frl. gaat dan de jurist P. C. J. A. Boeles* archeologie studeren. Kaast hem komt in 1908 A. E. v. Giffen* te staan, van huis uit bioloog. In 1917 komt de Ver. voor *T*-onderzoek, in 1922 het Biologisch-archeologisch instituut der rijksuniv. te Groningen tot stand. Duitse *T*-onderzoekers laten zich hier voorlichten, maar krijgen in Wilhelmshaven een eigen instituut, waarvan na 1945 W. Haarnagel de leider wordt. Dit instituut wordt een belangrijk middelpunt. Tot nog toe is het boek van Boeles, *Frl. tot de elfde eeuw* (Den Haag 1927, ²1951) de beste samenvatting.

Zie: Jaarverslagen van de Ver. voor *T*-onderzoek (Groningen sedert 1917); Probleme der Küstenforschung (Hildesheim sedert

1940); H. Halbertsma, Inventaris van *T*. en wierden in de prov. Frl. en Groningen (1943-44).

Schedels, z Antropologie.

TERPSTRA, Gerrit Pieters (Kornjum 16.4.1892-). Boer te Wieuwerd (1917), Sibrandaburen (1922), Hilaard (1933-47). Schreef genealogieën (*De Rienksen*, *De Fopma's*) en vele artikelen in 'Fr. Landbouw-blad'. Werkte mee aan *Baerderadiel* (1958).

Zie: Repert., 142.

TERPSTRA, Pieter, auteur (Lwd. 29.12.1919-). Journalist te Lwd. Sinds 1954 redacteur Frysk* en Frij. Publiceerde Fr. bloemlezingen: *Fr. Folksdichters* (1945); *25 Fr. foardrachten* (1947); romans, waarvan tot nu toe de in Lwd. spelende stadsroman *Fjouwer minsken yn in stêd* (1956, Nederlandse vertaling 1957) de verdienstelijkste is. Verder: *It geheim fan Osinga-State* (1946); *De trein fan healwei achten* (1946); en enkele in het Nederlands, waaronder *De einder is te ver* (1955). Toneelstukken die opvielen door hun moderne problematiek: *De koperen slang* (1954); *Tsien jier letter* (1955); *Snie yn 'e simmer* (1956); *De dûbbelgonger* (1956; onder pseudoniem); *De dream* (1958); samen met S. J. v. d. Molen*: *De boumaster fan de Aldehou* (1957, openluchtspel). z Toneel.

Zie: Tsj. (1957), 82-86; Piebenga (1957), 186, 262, 277.

TERPSTRA, Tjibbe, biljarter (1855-1947). Won in 1892 het meesterschap van Nederland. Gaf biljart-lessen in Lwd. (1904-13), stichtte daarna in Den Haag een 'Académie de Billard'.

TERRA NIGRA. Romeins aardewerk*, meestal glanzend zwart, soms grijs; hier geïmporteerd en in de terpen teruggevonden, z Terra sigillata.

TERRA SIGILLATA. Rood Romeins aardewerk*, oorspronkelijk glanzend (in grauwe uitvoering: terra nigra), gevonden in 85 terpen van Westergo en Oostergo.

De *T.S.* is dateerbaar, doordat vaak de naamstempel van de pottenbakker voorkomt. Het Fr. Museum heeft ca. 2200 scherven, *T.S.* is eerst te Arrezzo in Italië vervaardigd, daarna in Z.-Frankrijk (ca. 20-100), Midden-Gallië (ca. 40-200) en O.-Gallië (Rheinzabern) (ca. 90-260). Veel *T.S.* uit de middenkeizertijd (150-250). Het is wrsch. door handelaars, die voor ca. 250 van terp tot terp trokken, naar Frl. gebracht. Munt*- en *T.S.*-vondsten vullen elkaar aan. Ca. 300 komt er radstempelsigillata uit Argonne bij Parijs, genoemd naar de ornamentband met, soms chr., symbolen. Uit de 4de eeuw ook sigillata-imitatie.

Zie: Boeles II, 146-158, 167-173, 573.

TERSCHELLING (Fr.: *Skylge*, *Skylgeralân*). De naam skylge, schelling wijst op de ligging op de 'scheiding', grens van Frl. en Holland. *T.*: te der of op de schelling. Er zijn drie kerkdorpen: Westerschelling, Midsland en Hoorn. *T.* is het grootste der Fr. Waddeneilanden*, in het westen door het Vlie van Vlieland gescheiden, in het oosten door het Amelandse gat van Ameland. Het eiland is ca. 30 km lang en bijna 4 km breed en heeft een opp. van 9616 ha.

WAPEN. 'Zijnde van lazuur, met een boom aan

welkers regterzijde een zeemonster en aan welkers linkerzijde een hond is opstaande, alles van goud.' (→ Waddeneilanden). De vlag heeft vijf horizontale banen: rood, geel, groen, blauw en wit. Het volksrijmpje zegt: 'rood zijn de daken, geel zijn de helmen, groen is het gras, blauw is de lucht en wit is het zand, dat zijn de kleuren van Schellingerland'.

BEVOLKING. In 1900 3920 inw. Daarna daalt de bevolking tot 3314 in 1940, vooral doordat vele zeelieden verhuizen naar de havensteden. De laatste jaren is er een kleine stijging. Op 1.1.1958 had *T.* 3751 inw.

KERKELIJK EN POLITIEK LEVEN. Ned. herv. 2320, doopsgez. 199, geref. 163, r.k. 71 inw., terwijl 822 inw. tot geen kerkgenootschap behoorden. Bij de tweede-kamerverkiezingen in 1956 werden op de K.V.P. 48 stemmen uitgebracht, op C.H.U. 397, P.v.d.A. 1301, V.V.D. 312, A.R.P. 243, C.P.N. 43 en 35 stemmen op kleine partijen. Gemeenteraad (1958): 4 P.v.d.A., 2 V.V.D., 3 Prot.-chr. groep, 2 lijst S. Smit.

TAAL. Midland en omgeving, waar tijdens de Republiek de Hollandse drost en zijn ambtenaren woonden, spreekt Stadsfries*; in Westerschelling en Hoorn sprak de bevolking tot voor kort algemeen een Fr. dialect, dat afwijkt van het Fr. van de vaste wal. In 1955 sprak nog ruim 50 pct. der schoolkinderen *T.s.* z Terschellings.

BODEM. De ondergrond is als die der andere Waddeneilanden*. Aan de opp. komen alleen jong-holocene afzettingen voor; meest zeezand, wadzand en duinzand, aan de wadkant ook knipklei* en op sommige plaatsen, vooral N.W. van Midland, laagveen*. Daar werd in de 18de eeuw turf gegraven. Het duinlandschap is het fraaiste van de Waddeneilanden en door het onderzoek van J. W. v. Dieren* goed bekend. De hoogste duinen liggen vaak aan de binnenkant; daar werd steeds helm geplant om het overstuiven van dorpen (Westerschelling) en de akkers te voorkomen. Bekende toppen zijn de Waendune (31 m) bij Westerschelling, Koegelwiek (22 m) N. W. van Hoorn en de Jan Tijssens dune (20 m) bij Oosterend. Vooral in de 19de eeuw zijn grote delen van het duin van Oosterschelling onbegroeid geweest en mooie sikkelduinen en paraboulduinen ontstaan. De uitgestrekte tot het grondwater uitgestoven vlakten heten 'plakken'. Vele hiervan zijn door het Staatsbosbeheer ontwaterd. Ze worden als grasland geëxploiteerd. De orchideeënrijke moerasflora is door deze ontwatering zeer verarmd.

Tussen duin en wad liggen in de *T.*-polder een aantal zacht glooiende, uit duinzand bestaande hoogten, die door Van Dieren als resten van een tweetal strandwallen werden beschouwd. Hierop liggen de dorpen en buurten. Het W. deel van *T.* is een uitgestrekte zandplaat, de Noordsvaarder*, nog groter is de Bosplaat*, het O. deel.

In tegenstelling met de andere Waddeneilanden heeft *T.* reeds eeuwenlang aan de wadkant een zeedijk (z Terschellingerpolder). Op oude kaarten vindt men uitgestrekte buitendijkse gronden; van deze oude kwelders zijn nog resten over, nl. het Schaal, de Keeg, de Ans en het Klaarland. Ze zijn vooral na de aanleg van de Afsluitdijk sterk afgeslagen en geërodeerd. Het dorp

Wolmerum, dat dicht bij Westerschelling lag, is in de 17de eeuw door stormvloed ten onder gegaan. De interessante flora en fauna hebben nog steeds de belangstelling van vele biologen, die o.a. op het veldbiologisch station bij Oosterend werken. Belangrijk zijn de grote Staatsnatuurmonumenten (Bosplaat, Koegelwiek, Landerumerheide en Noordsvaarder). De drie eendenkooien* in de polder hebben vooral landschappelijk betekenis, de vier kooien op de Grie zijn nog belangrijke vangkooien.

BESTAANSMIDDELEN. De zeevaart was vroeger belangrijk, vooral op Westerschelling; de beroepsvisserij stierf uit. In de dorpen en buurten van de polder is landbouw het hoofdbestaansmiddel, vnl. veeteelt; in 1953 waren er 1242 ha grasland, 169 ha met akkerbouwgewassen en 36 ha tuingrond. De bedrijven zijn klein, gemiddeld 8 ha. De akkerbouw teelt de gewassen van de zandgrond, bovendien gerst; hij staat geheel in dienst van de veeteelt doch neemt af. In 1953 telde de veestapel 2326 runderen, 176 paarden, 893 schapen en ruim 2000 hoenders. Het aantal varkens is gering. De melk, ruim 3 miljoen kg, wordt verwerkt in de stoomzuivelfabriek tussen Lies en Formerum; deze vervangt sedert 1917 de drie handkrachtfabriekjes. De paardenfokkerij neemt in betekenis af.

Het oude verkavelingspatroon is sedert de ruilverkaveling van 1950 verdwenen; rechte wegen en sloten doorsnijden de polder. Wat de modernisering van het landbouwbedrijf betreft, heeft deze ruilverkaveling niet aan de verwachting beantwoord. De lagere landbouwschool te Lies is ook met het oog op deze modernisering gesticht. De duinen waren tot 1910 in beheer bij de gem., daarna als domeingronden bij het Staatsbosbeheer, behalve de zeereep, die, als de zeerepen op de andere Waddeneilanden, onder Rijkswaterstaat ressorteert. Drie duingebieden zijn sindsdien bebost, nl. bij Westerschelling, Formerum en Hoorn (totaal 619 ha). In een aantal duinpannen worden de bessen van de lepeltjeheide* (z Cranberry) geoogst.

In de 20ste eeuw is het vreemdelingenverkeer een belangrijk bestaansmiddel geworden: veel kampeerboerderijen, meer dan 100 zomerhuisjes en een aantal kampeerterreinen. In 1956 werd *T.* door ruim 50 000 vakantiegevoelers bezocht en door ca. 8000 dagjesmensen. Voor het verkeer werd in 1910 een verharde weg van 14 km door de dorpen aangelegd; deze is met de ruilverkaveling bij Midland en Formerum om de dorpen heengeleid. Sedert W.O. II leidt de 'Longway' van Westerschelling naar het strand bij paal VIII. Midland, Formerum, Lies en Hoorn en Oosterend hebben een strandweg; de eerste en de laatste zijn straatwegen, de andere schelpenpaden. Deze wegen kunnen in het badseizoen het sterk toenemende gemotoriseerde verkeer nauwelijks verwerken. Een autobusdienst verzorgt het vervoer over het eiland, dat een geregelde bootverbinding heeft met Harlingen, in het badseizoen driemaal daags.

GESCHIEDENIS. De oudst bekende naam is Uxalia

(Wexalia). Deze komt in de 11de eeuw voor; de naam 'Schellinge' wordt in een oorkonde van 1296 aangetroffen.

In de 14de en 15de eeuw was *T.* een vrije heerlijkheid onder het Fr. geslacht der Popma's. Men meent dat op de terp ten zuiden van Oosterend de stins* der Popma's heeft gestaan. Holland en Frl. hebben eeuwenlang gestreden om de heerschappij over het eiland. Verschillende Hollandse edelen, o.a. Van Arkel, Van Bergen en Aremberg werden met *T.* beleend. Hun kasteel stond wrsch. bij Zeerijp. Midslan was toen de zetel van de drossaard. Sedert 1615 behoort *T.* definitief aan de Staten van Holland. Toch wordt *T.* nog jarenlang een vrijplaats genoemd voor gerechtelijk vervolgen. Bestuurlijk waren West- en Oost-*T.*, gescheiden met rechtbanken in Westerschelling en te Midslan. In de Tachtigjarige Oorlog was *T.* een wijkplaats voor de watergeuzen. In de Tweede Engelse Oorlog werd Westerschelling platgebrand (1666). De walvisvaart* bracht in de 18de eeuw grote welvaart. De kustvisserij bloeide tot de opkomst van de stoomvaart.

De gem. behoorde tot W.O. II bij de prov. N.-Holland; economisch was het eiland geheel op Frl. georiënteerd. *T.* werd door de bezetters bij Frl. ingedeeld. Deze indeling is in 1951 bij de wet bestendigd.

Paas*- en pinkstergebruiken*, burebier*, Op'eryd*, en Sinterklaas* en de buul* zijn uitgestorven of verliezen hun oorspronkelijke zin. Een rijke liederen-schat leeft nog bij de bevolking. W., M.

Zie: G. A. Wumkes, Tussen Flie en Borne (1900); T. v. G. XXXIII (1918); J. W. v. Dieren, Organogene Dünenbildung (1934); G. Knop, Skylgeralân (Leiden 1946); Reg. Leeuw. Cour., 58; Repert., 212-213; De Vlag in Top. Jubileum-uitgave... 75-jarig bestaan van de Willem Barentszschool te T., 1875-1950 (1951); Leeuw. Cour. (14.8.1955; 19.5.1956).

Boerenhuis. Wijkt uiterlijk af van het Fr. door de uit- of ingebouwde zij-ingang van de schuur (het schûntsje). Toch is het Fries. Het vee staat er nl. getweeën op de stal en het hooi wordt op de grond (het fak) opgeslagen. Eigenaardig is de voeding, die van het vak uit door staldeuren plaatsvindt.

De oudste vorm schijnt er een geweest te zijn met een lage, doorlopende vorst over huis en bedrijfsdeel, waarvan uitwendig het 'Spylske hues' te Formerum nog een indruk geeft. Later werd het schuurdeel omhooggetrokken en ontstond er een soort kopromptype als op de vaste wal. Gebleven is echter de dwarsingang met achtergelegen dorsvloer, ook bij de nog sporadisch voorkomende stolpen. Volgens Knop hebben er in het geheel vier 'punthuezen' gestaan: stolpen met viervlakkige puntaken.

Zie: G. Knop, Skylgeralân (1946), 236-245. Dansen. In tegenstelling met het Fr. vasteland, hebben zich tot in onze tijd op *T.* tal van dansen gehandhaafd, die J. Kunst* al ca. 1915 optekende. Dit materiaal, aangevuld waar mogelijk, is het repertoire geworden van de na W.O. II opgerichte Ver. *T.er* Volksdansen, die drie dansgroepen heeft (West, Midslan, Oost).

Lid kan zijn wie geboren eilander is of met een eilander getrouwd, ten minste 30 jaar en gehuwd, 's Winters wordt er geoefend en in het badseizoen worden er voor de gasten demonstraties gegeven, waarbij de vrouwen in kostuum zijn

gekleed en de mannen in een donker pak, vaak met blauwe zeemanspet (→ Klederdracht).

Men meent op *T.*, dat de eilander dansen (Patertje, Skotse fjouwer, Jan Pierewiet, Rielen, De slaapmuts, Hakke-tone, Het schoenlapperke, Jaap sta stil, Trijeris trapje, Mars van Bonaparte, Boerendans, Wilhelmus e.d.) uitsluitend op het eiland voorkomen. Dit is onjuist. Het betreft hier algemeen-Europese dansen, soms in een eigen variatie. Het 'rielen' staat i.v.m. het Engelse 'to reel' en zal via de zeilvaart geïmporteerd zijn.

Zie: J. Kunst, *T.er* volksleven (1915, ²1937, ³1950).

TERSCHELLINGERPOLDER. Zeewerend* waterschap (1550 ha). Onderhoudt en beheert de zeewering langs de Waddenkust (Zuiderdijkagie en Nieuwedijk), en regelt waterstand en verkeersbelangen. Ontstaan uit de oude polders of 'heymericken' (z Hemrik) van Oosterend, Hoorn, Lies, Fonnerum, Suryp, Kinnum en Kleine Buren Westend, die ieder een stuk van de zeewering tot hun last hadden. Ligging en gedaante van de zeewering zijn in de loop der eeuwen door doorbraken veel veranderd. De stormvloed van 1953 bewees, dat de dijk verhoogd moet worden. In 1955 stelden de Fr. Staten een nieuw reglement vast; de particuliere Seerijpsterpolder met zijn werken werd in de *T.* opgenomen.

Zie: Binnendijken en Slieperdijken; Rijkswaterstaat: Beschrijving van Frl.

TERSCHELLINGS. De op Terschelling gesproken dialecten (het niet-Fr. van Midslan en de Fr. van West- en Oosterschelling). Welke taal oorspronkelijk gesproken is, is onzeker. In en over het *T.* is vrij veel geschreven, vooral door G. Knop*, z Dialect.

Zie: Nieuwe Taalgids, XXVIII, 24; XXIX, 30; Onze Taaltuin 3, 97 e. v.; G. Knop, De spraakkunst der Terschellingse dialecten (Assen 1954), met bibliografie.

TERSCHELLINGSE BOSSPITSMUIS. Een door Zalesky te Wenen in 1937 op grond van materiaal dat op Terschelling verzameld werd, beschreven nieuwe ondersoort. Of men hier met een aparte ondersoort, dan wel met een standplaatsmodificatie te doen heeft, is onzeker.

Zie: IJsseling en Scheygrond, De Zoogdieren van Ned. (Zutphen 1950).

TERTIAIR. Periode van de aardgeschiedenis voorafgaand aan het Kwartair*. Het begin ligt ca. 60 miljoen jaren terug. Afzettingen uit het *T.* zijn in Frl. slechts uit twee diepe boringen* bekend.

Zie Compendium: Het geheimschrift.

TERTIARISSEN. Volgelingen van de 'derde regel' van een der bedelorden*, hetzij in de wereld, hetzij in een klooster. De *T.* van Franciscus hadden de meeste betekenis, zodat zij vaak *T.* zonder meer hetten.

In Frl. hadden de *T.* der augustijnen* een klooster in Idsega, die der dominicanen* in Lwd. De franciscaanse *T.* liepen sterk uiteen. Het dubbelklooster Aalsum met dochterkloosters Engwerd en Bergum schijnt evenals Oegklooster en Groendijk

een agrarisch karakter gehad te hebben; die in Lwd. en Workum deden o.a. aan verzorging van ouden van dagen. De meeste ontstonden in de 15de eeuw en verdwenen 1572-80. De tegenwoordige reguliere *T.* zijn praktisch allen vrouwen; van hen zijn de vele congregaties van franciscanessen* de belangrijkste, z Kloosterorden.

TERWISPEL (Fr.: idem, onduidelijke betekenis). Dorp in Opsterland, N. van Gorredijk (1122 inw.). Oorspronkelijk op een zandrug gelegen, ontwikkelde *T.* zich in de 19de eeuw snel door de lage verveningen*, die op het dorpsgebied Venebuurt, Kolderveen en Tynje deden ontstaan. Het zielental steeg van 519 in 1815 tot 2401 in 1895. Latere daling is mede gevolg van de afscheiding van Tynje*. Door de Nieuwe Vaart (1848) uitbreiding op Spaltenbrêge, waar ook de coöp. zuivelfabriek staat.

Zie: Leeuw. Cour. (29.10.1953).

TERZOOL (Fr. : *Tersool*, aan het zool*). Terpdorp in Rauwerderhem, N. O. van Sneek in de Lege* Geaën (361 inw.). Herv. en geref. kerk, chr. lagere school. Veeteelt.

Zie: Hepkema Memories, 231; Reg. Leeuw. Cour., 58; Noorderland II (1942), 257-265.

TESK-LAOW. Wet op het gemeenschappelijk koolzaad*-dorsen, die 1559-1750 jaarlijks zou zijn afgekondigd te Achlum. Beschreven door P. en J. Scheltema*, maar wrsch. romantische vervalsing, z Achlumer Dorsrecht.

Zie: B. I (1938-39), 56-62.

TEUNISBLOEM (Fr.: *nachtlampke*). Plant. *T.* en kleine *T.* veel in de eilandduinen.

TEUNISSEN, Teunis Eintes, assuradeur (Dantumawoude 19.12.1901—). Amateur-historicus. Schreef o. a. *De Dokkumer Walden* (1938).

Zie: Repert., 142-143.

TEXTIELNIJVERHEID. In 1930 telde deze bedrijfsklasse in Frl. 46 bedrijven met 207 personen, in 1950 39 met 598 personen (stijging 189 pct., Nederland 60,4 pct.).

In 1930 waren een vlasserij met 36, een tricotagefabriek met 32 en een touwslagerij met 66 personen de grootste bedrijven. In 1950 werkten in de vlasserijen 88 personen. Er waren bovendien een veren- en kapokfabriek te Heerenveen, een kokosmattenfabriek te Harlingen en enige nettenfabrieken, o. a. te Lemmer. Bovendien was de touwfabriek sterk gegroeid (z Lankhorst Touwfabrieken N. V.). Op het gebied van touw telt Frl. mee (ca. 10 pct. van Nederland); de hele textielgroep is zwak (0,7 pct. van Nederland).

TEVENS, Van. Geslacht van Opsterlandse verveners en notabelen, uitgestorven 1866. Stichters der Van T. -fundatie te Beetsterzwaag (1858).

Zie: Ned. Leeuw 52 (1934) en 53 (1935); Leeuw. Cour. (1.7.1955).

—, **Oene van** (Beetsterzwaag 17.8.1798-3.12.1866). Rijke particulier. Afstammelingen van Van T., in het laatst van zijn leven zonderling, hebben 1934-35 geprocedeerd om de rijke

nalatenschap.

Zie: Leeuw. Cour. (21.6.1934; 22, 23.4; 10,11.6.1937; 28.12.1948);

Ned. Leeuw (1934), 57 e. v.

THABOR (oorspronkelijk: Abert). Priorij van augustijner* koorheren (congregatie van Windesheim) bij Tirns, gesticht 1406 door Rienk Bockema*, die er zelf intrad. Opgeheven 1580.

Er is veel aan geschiedschrijving gedaan. Naast het werk van Henricus* van Gouda en enige kleinere kronieken zijn vooral van belang:

Peter Jacobsz van Thabor (Petrus Thaborita). Kroniekschrijver uit begin lede eeuw. Lekebroeder, bedreven in de landmeetkunde. Bekend door zijn kroniek, waarin veel over de eigen tijd. Uitgegeven in Arch. voor Vaderlandsche en inzonderheid Vriesche Gesch. (door Visser en Amersfoort, 1824-28).

Worp van Thabor (Worperus Thaborita). Kroniekschrijver (Rinsumageest ?-Thabor 1538). Prior, vooral bekend door zijn kroniek, uitvoerig over het begin der 16de eeuw. Uitgegeven door het Fr. Gen. (1848-71).

Zie: Vr. F. III (1844), 105-149; V (1850), 71-85; v. d. Aa II, 808, 809; XVII, 91, 92; Repert., 278, 400.

THEEBUS. Bijnaam voor alleenstaande vierkante huizen met vierzijdige piramide als dak en schoorsteen op de top.

THEISSEN, Johann Samuel, historicus (Berg-Glabach 2.11.1874-Amsterdam 19.11.1936). Leraar geschiedenis te Lwd. (1901-03), promoveerde in 1912 op een proefschrift: *Centraal gezag en Fr. vrijheid*. Schreef ook over de regering van 'Karel V (1912).

Zie: Levensber. Letterk. (1937), 170-184 (met bibl.).

THERMOCHEMISCHE FABRIEK. Zeer modern destructiebedrijf, sedert 1926 te Bergum; na W.O. II sterk uitgebreid. Hoofdkantoor Hilversum, overlaadstation Nijverdal. Rayon: de vier N. provincies en een deel van Gelderland. Ontvangt afgekeurd vee, slachtafval en levert diervoer aan de veevoederindustrie, technische vetten aan de chemische industrie en huiden aan de leerlooierijen.

THIERRY, Gaspar, Frans generaal, commandant der 4.3.1795 in Lwd. gearriveerde, als bevrijders ingehaalde troepen. Spoedig in botsing met de Provisionele* Representanten, die mei 1795 duidelijk toonden, dat zij de assignaten vrijwel waardeloos achtten.

THINEUS. Pseud. van T. v. Duinen*.

THOLEN, Jacobus Pierson, mathematicus (Lwd. 20.9.1764—Franeker 20.9.1824). Lector wiskunde en krijgswetenschap (1788), hoogl. in de aardrijksk. (1797) te Franeker. Lid van de raad.

Zie: Boeles I, 2de dl., 629-632.

THOLEN, Nicolaas, jurist (Lwd. juli 1725-sept. 1770). Maakte studie van het Oudfr. recht; hielp 1764-70 G. F. thoe Schwartzzenbergh* bij de

uitgave van het Charterboek*.

Zie: N.B.W. IV, 1306.

THOON. Wrsch. dwarsprofiel van een dijk, aangevende de afmetingen.

THORBECKE, Jan Rudolf, Nederlands staatsman (Zwolle 14.1.1798-Den Haag 4.6.1872). De liberalen in Frl. waren de voortzetters van het oude federalisme*. In hun organen 'Provinciale* Fr. Courant' (sedert 1842) en de nog radicaler Fr. Courant* (sedert 1862) kwamen ze op voor de Fr. belangen. *T.* werd hierbij als held vereerd, ook met Fr. verzen (bijv. van H. G. v. d. Veen*). Tot zijn geestverwanten zijn te rekenen J. en H. B. Klaasesz*, R. Posthumus*, W. v. Peyma*, A. F. Jongstra*, J. v. d. Veen*, H. G. v. d. Veen*, M. H. Kingma*, A. Bloembergen* Ez., A. Winkler* Prins, J. G. v. Blom*, E. Verwijs*, z Liberalisme.

Zie: Wumkes, Paden II, 272-299.

THORSHAMERTJES. Zilveren hangers gevonden in de terpen. Wrsch. door de Noormannen als godsdienstige symbolen gedragen (950-1000). z Godenbeeldjes, Heidendom.

Zie: Boeles II, 442.

THRINCIA (Fr.: *guozzetonge*). Plant. Veel in duinen en ook binnenslands, vooral in moerassig grasland.

THUYNEN, Theodorus van, theoloog (Lwd. 31.3. 1679—Dokkum 6.9.1742). Vooraanstaand predikant, van 1709-42 te Dokkum. Verkondigde gewaagde stellingen over het wezen van het geloof, gericht tegen de 'fijnen*'. Hij is hevig bestreden.

Zie: Diest Lorgion, 227-230; N.B.W. X, 1024.

THIJE, Piet ten, borstcrawlzwemmer (Lwd. 18.4. 1934—). Lid van de Leeuwarder Zwemclub Overdekte*. Nederlands kampioen op de 1500 m vrije slag (1951, 1953); Nederlands recordhouder op dit nummer (9.1953-7.1956). Het record van de 500 m vrije slag hield hij van 1947-54. Kampioen op de 400 m vrije slag (1952, 1953).

TIARA, Andreas, r.k. geestelijke (gedoopt te Lwd. 27.9.1637—?). Na studie en priesterwijding te Leuven pastoor te Hemelum (1660-66), in 1672 te Oosterend (Roodhuis). Men sloeg zijn ijver hoger aan dan zijn inzicht. *T.* beschreef ca. 1696 de geschiedenis van de katholieke staties*, vooral de opvolging der priesters en de vervolgingen, niet zonder gif tegen de regulieren*. Wegens blindheid vervangen (1705).

Zie: Andreas Tiarae annotationes, uitg. G. H. v. Borssum Waalkes (1894); N.B.W. IV, 1331-1332.

TIARA, Petrejus, medicus (Workum 15.7.1514-Franeker 9.2.1586). Arts te Franeker, docent oude talen te Leuven, arts te Delft (1555), hoogl. in Grieks te Douai (1559), stadsgeneesheer te Franeker (1565), hoogl. (en eerste rector magnificus) te Leiden (1575), te Franeker (1585).

Zie: Boeles I, 2de dl., 44-46.

TIBERIUS. De latere keizer *T.*, bevelhebber der

Romeinse Rijntroepen, deed 4-5 v.C. een tocht met een vloot en een landleger via Vechten en Frl. Naar het onrustige Wesergebied. Toch werden, enkele jaren na zijn geslaagde expeditie, de Romeinse troepen in het Teutoburgerwoud verslagen (9 n.C.).

Zie: Boeles II, 113-114.

TICHELWERK, z Baksteenfabrieken, Steenbakkerij, Tigler.

TICHTSET, z Dichtzetvisserij.

TIEBOEL, Boudewijn, apotheker (Franeker 1758-Lwd. 19.3.1814). Zeer bekwaam natuur- en scheikundige, die vele geschriften naliet.

Zie; v. d. Aa XX, 125-127.

TIEMERSMA, Gerrit Hedzers, onderwijzer (Grouw 17.8.1835-Wildervank 10.10.1923). Sedert 1854 in verschillende onderwijsfuncties te Wildervank. Werkte mee aan Fr. tijdschriften.

Zie: Fryslân (1929), 33-35.

TIENDAAGSE VELDTOCHT. De veldtocht van 2-12 aug. 1831 tegen de 'oproerige' Belgen vond in Frl. evenveel instemming als elders. Vele jonge intellectuelen, o.a. de Franeker studenten, trokken mee. In de Fr. Volksalmanak en Fr. Jierboekjen* verscheen gelegenheidspoëzie. De herinneringen van de schuttersomcier H. Boekhoudt Klaasesz* zijn uitgegeven. z Roorda, J.

Zie: Repert., 393-394; Leeuw. Cour. (18, 19.2.1931).

TIENDEN. Belasting aan de kerk, een tiende deel van de veldopbrengst in ruime zin (naar Lev. 27:30-33, Num. 28:21-24 e.a.).

Hoewel in de late M.E. in Frl. wel *T.* worden genoemd (*deekma*), is onzeker of ze overal worden geïnd. Zeker is dat in de 14de eeuw geen *T.* meer worden geheven, wat kan samenhangen met de omstandigheid dat in Frl. de gemeente meestal zelf de kerken had gesticht.

Zie: Bijdr. tot de Gesch. en Oudheidkunde, inz. van de prov. Groningen I (1864), 193-232.

TIEN GEBODEN. De decaloog is overgeleverd in diverse middeleeuwse Fr. bewerkingen uit Wester-lauwers-Frl., de Ommelanden en Oostfrl. Sommige redacties wijken sterk af van de grondteksten uit Deut. 5 en Ex. 20.

Zie: P. Sipma, Fon alra Fresena fridome (1947), 131-135'

TIETEMA. Schierings geslacht in Gaasterland (15de-16de eeuw), bekend door een hevige broedertwist.

Zie: Stb. I, 373; II, 259.

TIETJERK (Fr.: *Tietsjerk*; wrsch. kerk van Thiad, persoonsnaam), *a.* dorp in Tietjerksteradeel (796 inw.). Van de uitgebreide laagveenderij veel veenplassen overgebleven, ten dele weer ingepolderd. Talrijke eendenkooien*. Vrijwel uitsluitend veeteelt. Door aanleg van de Zwarteweg* van 1521-1830 eerste pleisterplaats voor het wegverkeer Lwd.— Groningen via de Zomerweg*.

Zie: Hepkema Memories, 93; Reg. Leeuw. Cour., 58.

b. boezemwaterschap van 1120 ha. Opgericht

1924. De totstandkoming van het waterschap, gelegen rondom de Kleine Wielen* en het dorp T., bracht enorme verbetering voor deze tevoren meest onbedijkte gronden. Na de gereedkoming van het plan voor de Kleine* Geest zal de taak van T. kunnen worden overgenomen door het waterschap de Kleine Geest. Voor het wapen → Boezemwaterschap.

TIETJERKSTERADEEL

(Fr.: *Tietjerksteradeel*). Gem. in het oosten der prov. en vroeger achtste grietenij van Oostergo. De naam is niet afgeleid van de tegenwoordige hoofdplaats, doch van het dorp Tietjerk, en komt in 1392 voor als Thiatzkerera en in 1453 als Tyattzkeradeel.

Tot de gem. behoren, naast de hoofdplaats Bergum, 15 zgn. buitendorpen: Eernewoude, Eestrum, Garijp, Giekerk, Hardegarijp, Molenend, Noordbergum, Oenkerk, Oostermeer, Oudkerk, Rijperkerk, Suameer, Suawoude, Tietjerk, Wyns. → blz. 625.

WAPEN: 'Is gevierendeeld. Het eerste van lazuur, beladen met een schepnet en een zeissen, geplaatst als een Sint Andrieskruis. Het tweede van zilver, beladen met een groene Koornplant. Het derde mede van zilver, beladen met drie bomen van sijnpole. Het vierde van Keel, beladen met een zwarten Hoorn. Het schild gedekt met een goude Kroon.' Aldus de officiële omschrijving (→ Grietenijwapens).

De gemeentevlag is driebanig: boven en beneden een witte baan, de middelste van gelijke breedte, doch weer onderverdeeld in vijf banen, om en om rood en wit. Over alles heen een zwarte jachthoorn, voorzien van geel beslag en koord.

BEVOLKING. Sinds 1714 was de loop van de totale bevolking deze: 1714 4825 inw.; 1744 5417; 1829 7346; 1859 10498; 1920 15422; 1.1.1958 19194 inw. Sedert 1714 dus verviervoudigd.

TAAL. Blijkens een in 1955 gehouden enquête zijn er 98 pct. Fr. sprekende schoolkinderen. KERKELIJK EN POLITIEK LEVEN. In 1947: Ned. herv. 50,3 pct., geref. godsd. 35,5 pct., doopsgez. 2 pct., r.k. 0,3 pct, niet tot een kerk behorend 9,2 pct. Kamerverkiezingen 1956: P.v.d.A. 35,3 pct., C.H.U. 20,5 pct., K.V.P. 0,7 pct., A.R.P. 32 pct., V.V.D. 7 pct. en C.P.N. 1,2 pct. van het totaal aantal geldige stemmen. De gemeenteraad telt 17 leden, van wie 6 A.R.P., 4 C.H.U., 5 P.v.d.A., 2 V.V.D. (1958).

VORM EN LIGGING. De gem. heeft een min of meer driehoekige vorm en op enkele plaatsen in het westen natuurlijke grenzen van de brug in de Canterlandseweg zuidwaarts langs de Murk, Ouddeel, Langdeel, Langemeer tot Nieuw Altenburg. De opp. is 15 629 ha.

HOOGTE VAN DE BODEM EN AFWATERING. Rees overal het water tot N.A.P., dan zou T. voor meer dan de helft blank staan. Droog zouden blijven: a. in het zuiden een soort schiereiland in Z.O. richting verbonden met Smallingerland, aldus te omgrenzen: weg

Suameer-Oostermeer tot Tikesloot, Tikesloot tot Leijen, Leijen-Zusterweg en -vaart tot Iniaheide, Iniaheide tot Siegerswolde, Siegerswolde tot driesprong Wartena/Eernewoude/Garijp, Hogeweg van Garijp tot Suameer. Hoogste punt ten zuiden van Harste onder Suameer ca. + 4,5 m N.A.P. b. in het oosten het gebied van Eestrum (hoogste punt + 3,7 m op Ies) tot Oostermeer (hoogste punt ca. + 3,4 m Hoogzand), in aansluiting op het plateau van Achtkarspelen, behalve de oeverlanden langs Bergumermeer, c. een vrijliggend Bergumer-eiland, begrensd door Bergumermeer, Groningervaart, Kromme Ee, Langelaan, Zomerweg tot Hardegarijp, spoorlijn tot Kuikhorne, Kuikhornstervaart tot Bergumermeer. Hoogste punt ten O. van Ritskelaan ca. + 3 m N.A.P. d. Trynwouden, ongeveer te begrenzen door weg Giekerk-Oenkerk-Oudkerk, lijn Healburd-Roodkerk, Roodkerk-vlasfabriek Molenend, Vlasfabriek-zuivelfabriek 'Tryn-walden', Zuivelfabriek-Ned. herv. kerk Giekerk, e. het complex Rijperkerk-Nijland. f. enkel e kleinere bewoonde 'eilandjes': Kleine Geest, Toutenburg, Tietjerk, Suawoude, Gaastmaburen, Eernewoude. In het uiterste noordwesten Wyns en Bartlehiem op de klei. De twee hoofdrichtingen in de waterlozing zijn westen en noordoosten. Het Bergumermeer, verzamelbekken te midden van hoge gronden, beschikte vanouds over één natuurlijke uitlaat in W. richting: de Wijde Ee, doch later ook in N. richting naar Dokkumer Nieuwe Zijlen via Kuikhornstervaart en Zwemmer. In het westen was en is de Murk de natuurlijke afvoerweg in N.O. richting, eveneens naar Dokkumer Nieuwe Zijlen.

De belangrijkste waterschappen en polders zijn: Het Buitenveld, Eernewoude, Drogeham, Eestrum, Giekerker-Oenkerkerpolder, De Olifant, Oostermeer, De Putten, Het Suawoudsterveld, Tietjerk, Het Stoekveld.

GRONDSOORTEN. De - bodem van bovengenoemde zandeilanden bestaat overwegend uit dekzand, in de lagere gebieden uit laagveen, met uitzondering van een kleigebied in het noordwesten (bij Wyns), ten oosten waarvan weer een overgangszone met laagveen ligt in de richting Trynwouden.

GEBRUIK VAN DE BODEM. Het verschil in hoogteligging en grondsoort bepaalt mede het gebruik. Soms kreeg het een andere bestemming of onderging het verbetering. Met uitzondering van Wyns en Oudkerk werd vroeger nl. in alle dorpsgebieden op grotere of kleinere schaal de laagveenderij uitgeoefend. Ze liet in Eernewoude een uitgestrekt plassengebied achter, dat viswater en recreatiegebied werd. Het grote Buitenveld* daarentegen ging op den duur weer een overvloedig grasgewas leveren aan de melkveehouderij rondom. Na drooglegging en verbetering kreeg de grond een hogere waarde dan vóór de vervening, toen hij vermoedelijk alleen uit blauwgraslanden* bestond. Landbouwkundig stond tegenover verlies ook winst.

In de laagveengebieden vindt men uitsluitend grasland, evenals in de kleihoek in het noordwesten. Ook op de zandgrond overweegt de veeteelt sterk: in de loop van een eeuw is hier het landbouwareaal ten minste 80 pct. in omvang teruggelopen. Het gebruik van de bodem was in 1956 aldus (cijfers C.B.S.):

akkerbouw 322 ha, gras 12302 ha, tuinbouwgewassen volle grond 100 ha, glas 2 ha. De veestapel omvatte 24786 runderen, 1446 paarden, 3136 schapen, 3030 varkens, 67962 hoenders.

De groei van de bevolking in haar onderdelen, de dorpen, is zeer ongelijkmatig geweest, waarvan verbeterde of verminderde bestaansmogelijkheden de oorzaak waren. Een voorbeeld: 1744 Oenkerk-Molenend 382 inw., Oostermeer 1013 inw.; 1957 Oenkerk-Molenend 1500 inw., Oostermeer 1306 inw.; Oostermeer in 1744 nog in het hoogtij van de verveningen, bleef na afloop van deze in de groei hangen. Oenkerk-Molenend groeide door meer bestaansmogelijkheden: koemelkerij, bedrijkswerk, ontginning, vlasindustrie, veel sneller. Op een totale beroepsbevolking in 1947 van 6627 waren er in de landbouw werkzaam 3077. Relatief is nog altijd het grootste deel van de bevolking in deze bedrijfstak werkzaam, doch absoluut niet meer. Er zal sedert 1947 nog een verschuiving ten ongunste van de landbouw zijn opgetreden, daar het vertrekoverschot tussen 1947-55 2235 personen bedroeg, terwijl de industriële bedrijvigheid, o.a. in Bergum, in deze periode toenam. Er werken thans 493 man in industriële bedrijven met meer dan tien man personeel.

GESCHIEDENIS. Tot de 11de eeuw heerst nog veel onzekerheid omtrent de geschiedenis van N.O.-Frl. in het algemeen *en T.* in het bijzonder. Op grond van vondsten (stenen werktuigjes enz.) mag misschien worden aangenomen, dat de streek rond Bergumermeer in *T.* het langst bewoond is geweest, wrsch. ononderbroken van de laatste ijstijd af. In 945 n.C. horen wij voor het eerst van het bestaan van Wyns in het eigendomsregister van Fulda* en in 1086 van een graafschap Oostergo.

Van die tijd af is de geschiedenis van Oostergo tevens die van *T.*: strijd tegen het water in de eerste plaats, die tot samenwerking dwong en de grietmannen — de naam komt in 1242 voor het eerst in de bronnen voor — in Wyns deed samenkomen. De eerste stenen kerkgebouwen verrezen; Bergum kreeg zijn Barra-convent*. Mogelijk hoorde het deel van *T.* ten oosten van Bergumermeer tot het bisdom Munster, waaronder Achtkarspelen ressorteerde, en liep de grens door het Bergumermeer. Roerige tijden volgden ook in de politiek: strijd tussen Schieringers en Vetkopers, waarin *T.* de laatste partij aanhing. 1524 bracht de vestiging van een centraal gezag in Frl.; na 1580 ging heel *T.* tot *de* reformatie over. Aan de geestelijke en cultuurtechnische arbeid van de kloosters kwam een einde. Hoewel Oostergo in rangorde het eerste landschap bleef, bepaalden de Fr. Staten gezamenlijk tot 1795 het beleid; na 1848 gem., rijk en prov.

Y., Y. N.

Zie: H. v. Rollema, Wandelingen van mijnen oudoom (1841); L. H. XXII (1940), 126-128, 148; B. R. Veltman, Oostermeer (1924); A. Vondeling, Eat oer it tal biwenners (1942); M. P. v. Buijtenen, De Leppa (1944); D. J. Cuipers, Bijdragen tot de rechtsgesch. van de gemene dorpsgronden in Oostergo (1949); Reg. Leeuw. Cour., 58.

TIGLER. Doopsgez. familie, afstammend van Jan Sickes onder Stiens, wiens zoon Garst 1657 tichelaar aan het Vliet buiten Lwd. was. Klaas Djurres *T.* (Lwd. 1724-30.7.1811), mennistenleraar, stichtte een rijk familieleen. De naam is in vrouwelijke lijn bij de Wybrandi's gekomen.

Zie: Gedenkb. uitgegeven ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van het KI. T. Leen te Lwd. (1932).

TIKE, De. Streekdorp in Smallerland (404 inw.), W. van de Leijen en N. van Nijega (waarvan De *T.* tot 1953 een buurschap was). De *T.* ontstond door heideontginning in de 19de eeuw.

Zie: Leeuw. Cour. (2.3.1952).

TILBARTE, a. vervoerbare kleine brug: een barte*, die getild kan worden; *b.* plankier in de schuur om hooi en stro hoog bovenin de 'golle' te brengen (*tilling*, zolder boven een deel van schuur of stal, bergplaats voor gereedschap).

TILBURY (Fr.: *tilbry*). In de 19de eeuw werd de sjees* verdrongen door de *T.*, die men een verbeterde (stalen veren, kap) en vereenvoudigde (minder versierde) sjees zou kunnen noemen, *a*-Wagentypen.

TILLE. *a.* Kleine, vaste, houten brug voor voetgangers en wagens (z Bruggen). Een *T.* is altijd hoog en niet beweegbaar als bijv. de barte*; van hout, terwijl de pijp* gewelfd en van steen is. Een hooghout*, smaller dan de *T.* en zo hoog, dat de schepen er onderdoor kunnen varen, dient enkel voor voetgangers.

T. komt ook voor in plaatsnamen: Kootster-*T.*, Tilburen onder Oostrum, Hop-*T.* tussen Huins en Hilaard, Zwarte *T.* onder Bergum, Rode *T.* onder Sexbierum, Winaldum, Bloederige Blynse-*T.* onder Winaldum, Kromme *T.* bij Scharnegoutum Vgl. ook it tilt oer it fjilt, *de loft is tilderich*, de lucht trilt, de voorwerpen schijnen opgeheven te zijn.

b. De zolder boven koehuis of dorsvloer, ook: *tilling*. *c.* Duivenhok. z Duiventil, Gibben.

TILLEMA, Hendrik Freerk, fabrikant-apotheker (Echten 5.7.1870-Bloemendaal 27.11.1952). Deed veel (ook door publikaties) voor verbetering der hygiënische toestanden in Indonesië. Schreef na zijn repatriëring vele artikelen over Indonesië in Fr. tijdschriften.

Zie: Pharmaceutisch Weekblad (6.7.1940).

TIMMER, Jan Johannes, boer (Pingjum 6.8.1859-Kimswerd 6.11.1923). Liet reeds 1897 zijn veestapel op rundertuberculose onderzoeken.

De mede door hem opgerichte coöp. zuivelfabriek te Kimswerd ontving na 1900 slechts melk van t.b.c.-vrije koeien. Gaf mede de stoot aan het zuiver fokken van het Fr. paard*. Lid Prov. Staten van Frl., dijkgraaf van Der Vijf* Deelen Zeedijken Buitendijks.

TIMPAAN. Boogveld boven deuren, ramen (o.a. te Kimswerd), z Beeldhouwkunst.

TINGA, Binnert Jans, schilder (Suameer 27.12.1785-Sneek? na 1830). Tekenmeester te Lwd. (1824); schilderde te Sneek stadsgezichten en

portretten. Werk in Fr. Museum, Scheepvaartmuseum en stadhuis te Sneek.

TINGA, Eelco, theoloog (Lwd. 24.11.1762-Groningen 30.7.1828). Leerling van E. Wassenbergh*, vriend van J. H. Regenbogen*. Predikant te Staveren (1786), Heerenveen (1791), Vlissingen (1797), hoogl. in natuurlijke godgeleerdheid en zedenkunde te Franeker (1799), te Groningen (1805). Zijn vele predikaties waren op de praktijk gericht. Had belangstelling voor het Fries.

Zie: Boeles I, 2de dl., 706-711; N.B.W. X, 1030-1031.

TINGIETERSBEDRIJF. Tin kan slechts met lood vermengd worden verwerkt. Is er weinig lood toegevoegd dan spreekt men van *fijn tin*, bij toevoeging van meer lood krijgt men *keurtin*. Omdat lood goedkoper is, was er reeds vroeg geknoei, vandaar een rekest van 1597 aan Fr. Ged. Staten met het verzoek keurmeesters aan te stellen. Hierdoor kwam er verbetering.

Fijn tin kreeg als merken de hamer en de roos, beide met kroon en initialen. Het eerste teken is het oudst, al komt de roos reeds in 1554 voor. In de 16de en 17de eeuw is het een kleine roos, in de 18de en 19de een grote. Op het *keurtin* moest het stadswapen met initialen worden aangebracht. Bekende oude tingieters zijn: Pieter* Nannes (Lwd. 17de eeuw), Alef Poppes Fechter* en Jacob Alef Fechter* (Sneek ca. 1650-1750), Gerke* Gerkens (Lwd. ca. 1750-1800) en de families Lubach* en Hempenius*, F. Broers, H. G. Bom, Albertus Adriani en Klaas Ferwerda* (Lwd. 19de eeuw).

TINGWOUDEN (ook: Dingwouden, Fr.: *Tingwâlden*). Streek in Opsterland, N. van Terwispel bij het Koningsdiep, z Wouden.

TINHOLT, Lambert, theoloog (Amsterdam 13.9.1825-22.2.1886). Predikant te Koudum (1866-86), actief in de strijd over de doopvragen (kwestie te Workum, 1868 e.v.). Voorvechter van het rechtzinnig christendom in de Zuidwesthoek. Redacteur van 'Stemmen van Waarheid en Vrede' (1864) en 'De Banier' (1874). Was in de Doleantie*-tijd tegen scheuring.

Zie: N.B.W. IV, 1339; Leeuw. Cour. (26.5.1955).

TIPELEN, z Kooitjetipelen.

TIPELTANGE. Puzzel voor kinderen, waarmee nog in deze eeuw veel gespeeld werd. Om een soort van tangetje zaten ringetjes van (koper)draad, die er slechts met bijzonder overleg konden worden afgenomen en er op gelijke wijze weer omheen geregen werden. Fr.: *tipelje*, knutselen, waarbij het vooral op vingervaardigheid aankomt. Er waren verschillende soorten *T.n.*

Zie: I.H. XVII (1935), 69-70.

TIPPEN. Volksvermaak te Mantgum, Jorwerd, sinds enkele jaren ook weer op Het Bildt (*Ouwe Dyk*). In de 19de eeuw veel algemener.

Men bevestigt met wat aarde een gedraaid houten balletje (Fr.: *koai*) op een naaf uit een wagenwiel, onder een hoek van ca. 70° in het weiland geplaatst. Men moet nu met een ferme knuppel (1

m) van 7 (Jorwerd) of 5 (Mantgum) m afstand proberen de *koai* van de naaf te werpen. In tweetallen gespeeld. De verste slag (50-60 m) wordt afzonderlijk beloond. → Volkskunde.

TIRNS. (Fr.: *Turns*; ens*-naam). Terpdorp in Wym-britseradeel, N.W. van Sneek, aan de Franekervaart (290 inw.). Buurschap: Anneburen. Herv. kerk. Veeteelt. Op 1 km Z.O. van *T.* stond 1406-1572 het regulierenklooster Thabor*.

Zie: Hepkema Memories, 227.

TJAARDDIJK (Fr.: *Tsjerdyk*). Weg Folgare-Nijland in Wijmbritseradeel. Voormalige binnendijk in de Z. kom van de Middellzee, ging O. over in de onverharde Hoge Dijk. Was Z. dijk van de Nijlanderhem, nu Z. polderdijk van waterschap Nijland c.a.

TJAERDA. Hoofdelingengeslacht op het (1836 afgebroken) *T.*-huis te Rinsumageest. In de 15de eeuw grietmannen van Dantumadeel. Naar het goed ten zuiden van Sibrandahuis sedert midden 15de eeuw (*T.*) Van Starckenborgh geheten. Begin lede eeuw vertrokken naar Garsthuizen en Leens.

Zie: Ned. Leeuw. LXVIII (1951), 130 e.v.

—, **Syds Schelles**, edelman (Rinsumageest eind 15de eeuw-13.12.1546). Na Jancko Douwama* 25 jaar de leider der platteland-Friezen, die tegen Karel V strede voor hun oude rechten. Olderman* van Dokkum, grietman van Dantumadeel, Ged. Staat. Vertegenwoordigt de goede Fr. edelman uit die tijd (karakteradel, vroomheid, eerbied voor geleerdheid, afkeer van ijdele praal, eenvoud). *T.* keert zich tegen de centralisatiedrang van Karel V en eist als vanouds: de Staten mogen samenkomen, als ze dat willen; de Friezen mogen hun eigen geestelijken kiezen, z Nationalisme, Vrijheid.

Zie: J. S. Theissen, Centraal gezag... (Groningen 1907), 286-300, 356-361.

TJALHUIZUM (Fr.: *Tsjalhuzum*; bij de huizen van Tsjalle). Terpdorpje in Wymbritseradeel, 3 km W.N.W. van Sneek (55 inw.). Kerkhof, toren.

Zie: Hepkema Memories, 221; Reg. Leeuw. Cour., 58.

TJALK. Het Fr. vrachtschip bij uitstek, geschikt zowel voor wijd als voor nauw en ondiep water.

Hoofdkenmerken: vlakke brede bodem, met kiel, rond in de kim; daardoor groot laadoppervlak, wat vlot werk bevordert; flauw gebogen voorsteven, nagenoeg rechtstandige achtersteven, rechte vlakke zijden, fraai gebogen uiteinden. Inhoud 100-150 t. Het *skûtsje**, ook een *T.*, is veel kleiner. De naam *T.* komt tussen 1650-1700 op en zou toen gebruik t zijn voor een kleine smak (een bestaand rondgebouwd vaartuig), waarvan in Fr. het model slanker is gemaakt, z Scheepstypen.

Zie: G. C. E. Crone, Ned. binnenschepen (1946), 67-76; P. J. M. Sopers, Schepen die verdwijnen (z.j.), 48-77.

TJALLEBERD (Fr.: *Tsjalbert*; *berd*, buurt). Streekdorp in de gem. Heerenveen (683 inw.). Herv. kerk (1742), doopsgez. kerk. Openb. en chr. lagere school; wijkgebouw van het Groene Kruis met badhuis. Voor het wapen → Dorpswapens.

Als uitvloeisel van de vestiging van verveners uit Overijsel ca.

1800 handhaafde zich tot in onze tijd het ook elders als 'Tsjalbertersk' bekende dialect, dat nu vrijwel door het Fr. is verdrongen, z Gieter-sen, Vervening.

Zie: Repert., 214.

TJERKGAAST (Fr.: *Tsjerkgaest*, de kerk op de zandhoogte). Dorp in het zuidwesten van Doniawerstal (427 inw.), aan de weg Sint Nicolaasga-Sloten. Herv. kerk uit 1703.

T. is na W.O. II kerkelijk gecombineerd met enige andere gemeenten. Wollegaast onder *T.* is na 1950 gesaneerd door cultuurtechnische verbeteringen en ruilverkaveling*. Onder *T.* de ca. 1800 gebouwde herberg Spanenburg (centrum van hengelsport), z Geest.

Zie: V.A. (1853), 67-76; Hepkema Memories, 424.

TJERK WALLEs. Hervormingsgezind burgemeester van Lwd., die 1566 de kerken voor zijn partij opende, maar de beeldenstorm* keerde en de roomsen niet hinderde. In jan. 1567 naar Emden gevlucht.

Zie: Reitsma, H. J., 125-143.

TJERKWERD (Fr.: *Tsjerkwert*; kerk-werd*). Terpdorp in Wonseradeel, Z.W. van Bolsward, aan de trekvaart naar Workum (523 inw., van wie 55 te Eemswoude en 130 in de buurschappen Arkum, Jonkershuizen, Baburen). Herv. en geref. kerk. Chr. lagere school. Veeteelt. In de herv. kerk 18de-eeuws snijwerk. W. van *T.* is het Van Panhuyskanaal naar Makkum.

Zie: Hepkema Memories, 207.

Tjerkwerderzjl. Oude uitwateringssluis van de Eems-wouderhem* bij *T.* in de dijk van de Marnezijl* zuidwaarts naar *T.* Opperuimd 1892.

TJESSINGA, Jelle Cornelis, jurist (Minnertsga 13.6.1885—). Eerst werkzaam in de handel; rechtenstudie en promotie Vrije Univ. Amsterdam; griffier der Staten van Frl. (1927-46). Gaf uit: *De aanbrengh der Vijf Deelen van 1511 en 1514* (Assen 1950-54) en (met G. Overdiep) *De Rechtsomgang van Franekeradeel* 1406-38 (1950).

Zie: Repert., 143.

TJESSINGADIJK. Voormalige dwarsdijk op de Middelzeekwelder, waardoor o.a. het Nieuwland* van Lwd. werd gevormd. In de oorlogsjaren grotendeels weggegraven voor de uitbreiding van het vliegveld*; alleen het W. deel bestaat nog.

TJEUKEMEER (Fr.: *Tsjûkemar*; wrsch. uit mansnaam). Grootste meer van Frl. (2130 ha), N.O. van Lemmer in Lemsterland, Doniawerstal en Haskerland. Betonde vaargeul van 2-3 m diepte van Scharsterrijn naar Pier Christiaansloot, Follegasloot en Lemsterrijn; buiten de vaargeulen is de diepte vooral langs de Z. oever niet meer dan 1 m. De scheepvaart over het *T.* is door het Prinses'-Margrietkanaal sterk verminderd; naar Tjonger, Linde en N.W.-Overijsel nog wel van belang. Harde zandbodem; in het O. deel, waar de afslag het grootst was (2 Meren), sporen van oude kerkhoven. Rijksweg 38 is door het W. deel geprojecteerd.

Zie: V.A. (1847), 40-47; (1885), 56-71; Hepkema Memories, 461; Leeuw. Cour. (24.1., 14.2.1931).

TJEN SANGSTIKJES út de Lapekoer. Liederens uit het bekende boekje van de Halbertsma's, uitgegeven voor één zangstem met begeleiding van gitaar of piano, vermoedelijk door J. P. Tadema, bij I. de Lange (Deventer 1829). Wrsch. het oudste specifieke zangbundeltje in het Fries.

TJIFTJAF (Fr.: *tomke, tumke*). Zangvogeltje, soms reeds in mrt. aanwezig. Algemeen in bossen, parken.

TJOELBARTJE. Ophaalbrug in weg Gorredijk-Jubbega, derde sluis over verbindingsweg tussen Opsterlandse en Schoterlandse Compagnonsvaart. Bij *T.* een schutsluis in de waterkering van het waterschap De Schoterlandse Compagnonsvaart.

TJONGER (Fr. vorm voor Nederlandse Kuinder*) Vaarwater van Schoterzjl naar de Opsterlandse Compagnonsvaart W. van Oosterwolde. Vroeger een riviertje, toen één geheel met de beekjes Boorn-*T.* en Grootdiep, N. van Oosterwolde.

Het deel tussen de Pier Christiaansloot en Opsterlandse Compagnonsvaart werd 1886-88 verbeterd. Inde r., in beheer bij de prov., liggen drie schutsluizen, diepte 1,7-2 m; belangrijk afwateringskanaal. Plannen tot opmaling van water naar de bovenpanden en naar de Opsterlandse Compagnonsvaart (beneden Oosterwolde) zijn in uitvoering. De benedenloop van de *T.* heet meest Kuinder.

Zie: Schönfeld, Waternamen, 92-93.

Tjongervallei Noordzijde. Boezemwaterschap* in Ooststellingwerf en Heerenveen. Opgericht in 1893 (opp. 2300 ha).

Het waterschap verzorgt de afvloeiing (vroeger soms ook de bevoeiing) van het stroomgebied van de *T.* aan de noordzijde, tussen de Opsterlandse Compagnonsvaart en Sluis I, door waterlossingen en duikers op en uit de *T.* Het veel kleinere waterschap de *T.*-vallei zuidzijde heeft naast de waterschappen Hanswetering en Kuinder een zelfde taak voor een deel van het stroomgebied aan de zuidzijde. De natuurlijke afwatering en bevoeiing voldoen niet meer aan de moderne eisen.

Tjonger wallen. Bij de kanalisatie van de *T.* tegen 1900 ontstonden langs dit kanaal hoge zand- en leemwallen.

Een drietal restanten hiervan ten noorden van Makkinga zijn eigendom van It Fr. Gea*. Ze hebben spontane bosopslag met kruidenflora, o.a. anemonen; ze zijn landschappelijk van betekenis.

TJOTTER. Alleen in Nederland voorkomend pleziervaartuig met ongestaagde mast en zelfde tuigage als boeier*. Lijkt op een Fr. jacht* in het klein.

De *T.* komt in diverse afmetingen voor, is soms bijna rond; bezit geen berghouten, maar wel een typisch breed roer, op de klik

waarvan een 'pauwekop' is ingesneden. Grootste lengte 4,7, grootste breedte 1,7 m, zeiloppervlak 16 m². Na 1900 sterk in aantal afgenomen; er is echter weer enig leven in de *T*-bouw. z Scheepstypen.

TJUMMARUM (Fr.: *Tsjummearum*, uit persoonsnaam *Thiadmer*; um*-naam). Dorp in Barradeel (1629 inw.). Land- en tuinbouw.

Herv. en geref. kerk. Neutrale en chr. kleuterschool, openb. en chr. nat. lagere school. Bij *T*. lag het vrouwenklooster Bethanië (1474- 1580), waarnaar het 1956 geopende bejaardencentrum Nij-Bethanië heet.

Zie: Vr. F. VIII (1859), 328-331; B. XIII (1951), 118-126; Reg. Leeuw. Cour., 58; Repert., 214; Algra, De Historie III, 170-186.

TOCHT, tochte, tochtsloot (van Oudfr.: *Ha*, trekken); ook: *moumier* (molenader), *sylsleat* (zijlsloot). Watergang, waardoor het water naar het gemaal of de uitwateringssluis getrokken wordt.

TOERBEURTEN. De grietmannen regelden in 17de en 18de eeuw de vervulling der ambten (met daaraan verbonden voordelen) op een wijze, die hun particuliere belang meer diende dan het algemene, z Kuiperij.

Deze regeling, die in de hele Republiek voorkwam, wordt omschreven als: rooster van *T*., acten of contracten van correspondentie, almanakken*, ligues. De officiële rooster van ambulatoire* ambten wilde hier een zekere orde scheppen. De prins deed er weinig of niets tegen. Ondanks het verzet der democraten* bleven de *T*. bestaan tot 1795.

Zie: J. de Witte van Citters, Contracten van correspondentie (Den Haag 1873); T. v. G. XI (1896), 168 e.v.

TOERISME. Frl. mag dan op het eerste gezicht een vlakke, agrarische prov. zijn met bouw- en weiland, bij nadere beschouwing biedt dit gewest meer variatie dan de tien overige provincies. Er zijn de meren* en de Waddeneilanden*, er zijn de greidhoek* en de bouwhoek* en, weer heel anders, de Wouden*. Bossen* vindt men te Beetsterzwaag, Olterterp, Bakkeveen en Appelscha (hier ook zandverstuivingen). Gaasterland*, land van gaast en klif, heeft zijn eigen schoons. Ten slotte moeten ook de elf steden worden genoemd, z Stedenvorming.

Het gevolg is, dat Frl. steeds groter aantrekkingskracht op de toerist uitoefent. De gasten komen 's winters (z Elfstedentocht, Hardrijden, IJstoerisme) of 's zomers (z Kaatsen, Scheepstypen, Watersport, Zeilen). Hun belangstelling gaat uit naar de natuur (zie Compendium: Het Friese Landschap; Natuurbescherming) of wel de cultuur. De materiële cultuur doet duizenden elk jaar naar Frl. gaan. Bij elke belangrijke veekeuring komen velen, soms uit Nieuw-Zeeland, Z. Amerika of uit het Nabije Oosten. Tientallen autobussen uit het buitenland brengen de bezoekers naar de grote fokbedrijven of de centra van de aardappelteelt en naar de voornaamste fabrieken (z Aardappel, Boter, Kaas, Paard, Rundvee). Ook de geestelijke cultuur trekt (z Beeldhouwkunst, Bouwkunst, Monumenten, Restaureren, Schilderkunst, Taal). Hoevelen er komen leren de cijfers van de vreemde auto's, die de Afsluitdijk* passeren of op de Waddeneilanden verblijven. De V.V.V.'s (z Vreemdelingenverkeer), die ook in Frl. werken,

geven alle inlichtingen. De hotels zijn bereid om de gasten te geven wat zij behoeven. De jeugdherbergen* willen de zwervende jongeren behulpzaam zijn. Een schat van boeken staat de toerist, die voor of na zijn reis Frl. nader wil leren kennen, ten dienste, z Souvenirs

Zie: Kunstreisboek voor Ned. II (Amsterdam ²1958); K. Sikkema Zwerven op de schaats door Frl. (Assen 1943); H. G. v. Slooten en K. Sikkema, Zeilend zwerven door Frl. (Assen 1946); Th. Lambooi, Land en volk van Frl. (1948); P. G. Bins, Frl.s strijd tegen het water (1949); J. P. Wiersma, Frl. verciert met duysent vreughden (Meppel 1951); D. Dijkstra, Frl. uitg. A.N.W.B. (1952); Frl. As it is. Fotoboek door F. C. D. Popken, M. J. baronesse Van Heemstra en Y. Foppema (1952); Frl., toen, nu en straks (1952); The Frisians, the 20th-century descendants of an ancient nation (1952); P. G. Bins, Fryslân, Frl. (Amsterdam 1954); idem, Reisboek voor Frl., uitg. prov. V.V.V. (1955); K. Sikkema, Van alles en nog wat over Frl. (1955); De Gids voor Frl. en N.O.-Polder XLII (1957); Op reis met de N.T.M. Propaganda uitgave (1957).

TOL, Jacob van der, onderwijzer (Pingjum 17.4.1863— Drachten 31.12.1940). Stond lang te Wikel, pleitte voor Fr. onderwijs, volgde W. Dijkstra* op als redacteur van 'Sljucht en Rjucht' (1914-37). Autobiografie in 'Sljucht en Rjucht' (1927).

Zie: Repert., 143^44.

TOL, Theunis Pieter van den, hoofdklasseschaker (Kralingsche Veer 5.1.1915-). Schaakkampioen van Rotterdam (1938-39). Kwam 1939 naar Lwd. In 1950 kampioen van Frl. Speelde te Wenen (1949), en diverse wedstrijden in Nederland. Schaakredacteur 'Fr. Dagblad'.

TOLERANTIE. Verdraagzaamheid. In het 18de-eeuwse Frl. kwam in de geref. kerk en daarbuiten een stroming op, die de band van formulieren* en kerkelijke leertucht niet meer accepteerde.

Voorstanders van *T*. waren o.a. H. Venema*, J. Stinstra*, G. Th. de Cock*. Tegen hen verzetten zich conservatieven en bevindelijken, 'fijnen*' (J. Medina*, J. C. Wiersma*). *Voltaires Verhandeling over de verdraagzaamheit...* verscheen 1764 te Lwd. en is door Ged. Staten 11.1.1765 verboden. In 1769 verschenen vijf boekjes over *T*., alle 6.7.1769 verboden. Het Dordtse stelsel werd verdedigd, maar meer en meer aangevreten.

Zie: Ned. Jaarb. I, 57 e.v.; II, 1073 e.v.; Wumkes, Paden IV, 374-3/6; H. J. Mispelblom Beyer, T. en fanatisme (Arnhem 1948).

TOLHEKSBOS. In 1954 door Staatsbosbeheer* aangekocht. Het ca. 10 ha grote, met jong bos beplante terrein ligt onder Oudehorne bij het Tjongerkanaal en O. van de weg naar Oldeberkoop. Op het terrein de resten van een 17de-eeuwse schans*.

TOLMAN, Rinke, journalist (Oosterzee 25.5.1891-). Natuurkenner; een der Jongfr.* dichters, beïnvloed door de tachtigers. Werk meest verspreid in tijdschriften (*Kristussonnetten*, in: 'Yn ús eigen tael', 1916). Vertalingen van Shelley en Tolstoj; zangteksten. Zweeg na 1925.

Zie: Kalma, Fr. Skrift. I, 55; II, 99-108, 321; Frisia (1920), 21 e.v.; Wumkes, Paden II, 469-471; Piebenga (1957), 233.

TOLSTOJANEN. Ca. 1900 was de invloed van de Russische schrijver L. Tolstoj ook in Frl. groot. Zijn radicaal christendom sprak vele vrijzinnige predikanten aan.

Een deel zocht het kolonieleven. Velen werden vegetariër. Ook vele socialisten namen de gedachten van Tolstoj over (L. A. Bahler*, V. Bruinsma*, A. de Koe*, S. C. Kijlstra*, J. Sevenster, G. S. Stellingwerf*-Jentink). z Anarchisme, Tolman, R.

Zie: R. Jans, Tolstoj in Ned. (Bussum 1952).

TOLSUM. Terp Z. van Franeker. Hier werd gevonden een Romeins schrijftafeltje van dennehout, aan weerskanten met was bestreken. Deze 'tabula', een derde deel van een zgn. 'triptichon', uit ca. 50 n.C., bevat de met een stilus geschreven koopakte van een rund. → Terpen.

Zie: Vr. F. XXV (1917), 71-125; Boeles II, 129, 130.

Tolsumerzijl. Brug met keersluis in de Slachte* Z. van Tsjum over de Tsjummervaart. Het onderhoud van *T.*-erzijl was aan de boerderij Groot T., nu aan het zeeverend waterschap Der Vijf* Deelen Zeedijken Binnendijks.

TOLVA. Oudfr. voor twaalf, z Atta, Koningsgetuige.

STONEEL. Tot 1930. Pas in de laatste jaren voor de hervorming is er sprake van rederijkers-*T.* in Lwd. en Bolsward. Van 1590 af strijden kerkelijke instanties voortdurend tegen het optreden van de Franeker studenten en van rondreizende uitheemse gezelschappen. Jan Starter* leidde in het begin van de 17de eeuw de Leeuwarder kamer, och mocht het rysen.

Een eeuw later is er minder verzet en is zelfs eigen *T.* van een dorp (Arum) bekend. In het Fr. is in de 17de en 18de eeuw weinig *T.* geschreven. Uit de 17de eeuw zijn enkele bruilofstukken en de *Petearen* van Gysbert* Japicx overgeleverd, uit de 18de het anonieme *Waatze Gribberts Bruyloft* (1701); na 1750 komen enkele stukken, vermoedelijk van de hand van F. H. v. d. Ploeg*. Toen in de 19de eeuw het amateur-*T.*, langzamerhand op het platteland inburgerde, ontstond de behoefte aan volks-*T.* in eigen taal; stukken als die van Kotzebue en Hofdijk stonden te ver van het publiek af. Van 1859 af ontstonden in snelle opeenvolging stukken in het Fr. van T. G. v. d. Meulen*, Waling Dijkstra*, R. Kiemstra, H. v. d. Zee*, K. Aartsma*, J. A. Schoelier*, A. Boonemmer*, S. Sybouts, H. Alma*, P. G. Bleeksma* e.a. Ondanks het tekort aan zaalaccommodatie, decors, rekwisieten, ervaring in het spelen was het enthousiasme heel groot. Publiek en spelers voelden het eigen *T.* als een terugkeer naar natuur en waarheid; dit niettegenstaande de vaak dor-verstandelijke trant en de veelvuldige navolging van de algemene stoffen van het burgerrijk *T.*, die slechts ten dele in een natuurlijke Fr. sfeer konden worden overgebracht. De rationalistische geest van de stukken kwam wel met de opvatting van het publiek overeen, aangezien slechts het burgerlijk-liberale volksdeel aan het *T.* deelnam. Ca. 1880 hadden de valse romantiek en de drakerigheid, vooral door de stukken van T. Velstra* en S. H.

Hylkema*, zich weer een brede plaats veroverd, waartegen de Leeuwarder kamer 'Gysbert* Japiks' van O. Stellingwerf* en P. J. Troelstra* korte tijd in verzet gekomen is. Een der beste realistische stukken is *Wikje kar* (1884) van S. Koopmans*. Het historische versdrama *Tsjerk Ages* van L. Wagenaar* is niet gespeeld. Het tendenswerk van het opkomende socialisme (Hartman, pseud. van Kl. Stienstra; S. Valkema*) werd weinig opgevoerd.

Dit veranderde na de eeuwwisseling, toen het socialisme, evenals de actie voor geheelonthouding en staatspensioen van de linkse groepering, talentvolle *T.*-schrijvers in Y. C. Schuitmaker*, R. W. Canne* en I. Kaastra*-Bakker kreeg. Schuitmaker, uit de school van Heijermans en de grote buitenlandse naturalistische schrijvers, was een auteur met toneelbloed, die sterke effecten wist te bereiken. Mede door zijn *T.*-kennis en zijn uitgebreide regieaanwijzingen heeft hij voor het Fr. volks-*T.* veel nieuwe mogelijkheden geopend. Canne heeft het volks-*T.* in psychologische, soms haast psychoanalytische banen geleid. Zijn enkele blijmoediger stukken zijn meer gespeeld dan zijn pessimistische. Schuitmaker verloor zijn aanvankelijke felheid en werd naderhand een vruchtbaar auteur van speelbare blijspelen zonder wereldbeschouwelijke achtergrond en van folkloristische revues. I. Kaastra-Bakker, hoewel veel zwakker talent, overtuigde toch door haar warm mededogen met al wat lijdend en verdrukt was. De Jongfr.* literaire beweging van 1915 bracht aanvankelijk voor het volks-*T.* weinig vernieuwing, ondanks de felle aanvallen van haar leider D. Kalma* op het oude *T.* Zijn eigen proza-*T.* bepaalde zich aanvankelijk tot enig experimenteren. Later schreef hij een reeks historische versdrama's van hoge allure en vlucht, doch met weinig speelmogelijkheden. Jongfr. schrijvers als J. P. Wiersma* en Barend v. d. Veen* ontwikkelden slechts langzaam hun talent, de laatste vooral, toen hij in familieverband een beroepsgezelschapje ging vormen. Andere nieuwe schrijvers, die zich trouwens meer bij Canne en Schuitmaker dan bij Kalma aansloten, waren o.a. H. Hoen, P. de Jong, J. A. Noordenbos, J. J. Hof*, H. Reitsma. Een aan Canne verwant auteur van enkele verdienstelijke stukken was S. D. de Jong*. Na Cannes dood in 1931 ontstaat er aanvankelijk weinig waardevol nieuw werk.

Na 1930. Abe Brouwer* en A. Meester*- de Vries toonden zich vrij productief; O. Veenstra en G. Burgy* schreven enkele stukken, die veel gespeeld zijn. De bekende thema's van elementaire psychologische conflicten en sociaal-economische plattelands-, vooral boerenproblemen keren geregeld terug. Zelfs na W.O. II is er van vernieuwing eigenlijk geen sprake. Naast de andere genres in de Fr. literatuur is er een achterstand. Zelfkritiek, originaliteit en beeldend vermogen schieten kennelijk te kort. Misschien weerhoudt juist deze zelfkritiek er degenen die meer zouden kunnen presteren van, zich op het

gladde ijs der dramaturgiek te wagen. Overigens is de vraag naar *T.*-werk gestegen. Ook de r.k. en orthodox-prot. volksdelen zijn nl. mee gaan doen. Daarbij schijnt de kwaliteit der belangstelling te zijn veranderd. Zo kon na 1945 ontwikkelingswerk opgezet worden door de *T.*-Commissie van de Fr. Kultuerried*, en in de herfst van 1957 kon zelfs de Amateur-*T.*-school met haar leergangen voor regisseurs en spelers beginnen.

Dat hiernaast het beroeps-*T.* meer aandacht krijgt, laat zich denken (volgens berekening van het C.B.S. staat Frl. procentueel aan de top wat betreft het zien van beroeps-*T.*). Dit beroeps-*T.* omvat niet alleen (misschien niet eens allereerst) de gastgezelschappen uit Holland. In 1925 werd het 'Lyts Fr. Toaniel' opgericht; in 1944 het gezelschap Tetman en Jarich de Vries; in 1957 stak de groep van Klaas Westra opnieuw van wal. Semi-beroepsgezelschappen zijn 'De Jounpraterts' en 'De Spinnekop'. Al deze gezelschappen brengen tot in de kleinste dorpen verantwoord *T.* Zij werken evenzeer smaakverbeterend (en in veel breder kring!) als het Nederlandstalige beroeps-*T.*

Het 'Lyts Fr. Toaniel' speelt de stukken van de leider en oprichter Barend v. d. Veen*, de strekking is vooral sociaal-ethisch. Deze kleine groep leeft uit de geest van Herman Heijermans. De groep om de gebroeders Tetman en Jarich de Vries* drijft op het werk van de eerste, nu eens meer *T.*, dan meer cabaret*. De Westra's brengen eenvoudig cabaretwerk van verschillende schrijvers. Ook 'De Jounpraterts' zoeken hun *T.*-stof bij diverse auteurs en 'De Spinnekop' geeft cabaret met teksten van de leider Roel Oostra.

Spelers en publiek zien dus meer, vragen meer, en anders dan vroeger. Sommige schrijvers van goed volks-*T.* zwijgen echter (A. Meester- de Vries, Germ Hoitsma), anderen gaan voort langs de al te plat getreden paden (Y. C. Schuitmaker). B. v. d. Veen schrijft sedert hij (1952) niet meer zelf meespeelt in het 'Lyts Fr. Toaniel' ook voor de vrije markt. Uit *Fan 't Anker*, *Fjouwer susters* en vooral uit *Bistean of net bistean* blijkt dat hij naar een moderne thematiek zoekt. Technisch is in dit werk de regisseur, die jarenlang zelf speelde, te herkennen. Ook Abe Brouwer en Hein Cats weten wat het *T.* vraagt. Abe Brouwers typering is echter grover, en Hein Cats geeft vooral het lichtere genre. Zijn *Sibbesykte* valt met ere te noemen. Gelukkig zijn na 1945 ook nieuwe schrijvers naar voren gekomen. Piter Terpstra* stelt in *De koperen slang* (Fr. en Nederlandse uitgave) het probleem kwakzalverarts; in *Tsien jier letter* gedenkt hij de bezettingstijd, in de situatie van een gedetineerde; in *Snie yn de simmer* de invloed van het verleden, dat het 'nu' vaak in de weg staat. Deze stukken zijn wat strak en zwaar. Terpstra's humor blijkt overigens in *De dûbelgonger* (onder pseud. Hil Geldersma). Hoewel hier dus nieuwe vragen aan de orde komen, mag dit nog geen vernieuwing heten.

Freark Dam* schreef een speelse berijming van de Reinaart in *Rjochtdei* en een herdenking van de bevrijding in *Dat wie doe*. Douwe Tamminga* dramatiseerde o.a. *de Hogerhuiszaak*, stof die onmiddellijk weer de belangstelling heeft. Anne Wadman* publiceerde in 'De Tsjerne' *Der komt in man werom*, dat psychologisch dieper gaat dan al het tot nog toe genoemde. De laatste drie schrijvers doen zeer uitzien naar meer werk van hun hand. Hein Groeneveld gaf *Moard yn pension Erica*; Roei Leenstra *Âlde brieven*; Karst Woudstra o.a. *Hert sûnder haven*; R. Bergsma *Om it lok fan ús bern* (pleidooi voor één school); *Yn tsjinst fan de mienskip* (pleidooi voor het eigene van het platteland); *Sike woartels* (tegen materialisme en egoïsme); J. Bosga heeft lange tijd elk jaar een stuk geschreven, vooral in het komische genre. Van A. A. Jaarsma* en Jelle v. d. Meulen verschijnt de laatste jaren eenvoudig werk. F. Gj. Bergsma heeft soms verrast door zijn onderwerpen.

Uiteraard komen nu ook uit orthodox-prot. kring schrijvers. Fedde Schurer*, met *Thúsreize*, een eenvoudig stuk van zuiver gehalte, en met enige eenakters, kan als voorloper worden beschouwd. Y. Poortinga* heeft verschillende stukken geschreven. Wellicht zal de samenwerking met Barend v. d. Veen in zijn stukken meer actie en spanning brengen. Thijs Polstra* vindt zijn stof vooral in de Patrimoniumtijd. In dezelfde trant strijdt Watse Cuperus* als christen tegen onrecht en er is verwantschap tussen stof en schrijfwijze. Ypk fan der Fear (L. Post*-Beuckens) is beweeglijker van geest. In *Noch trijedagen* (1957) toonde zij een probleem te kunnen stellen; technisch blijft er een en ander te wensen. Aan r.k. zijde debuteerde Teye Brattinga met het blijspel *Harm en Amor N.V.* Apart staat F. Schurers *Simson* (ook in Nederlandse vertaling), een bijbels drama in verzen, helaas te zwaar voor de meeste amateurverenigingen. Ook D. Kalma schreef enkele stukken voor het volks-*T.* Vooral zijn *Hús op sân* (titel naar Matth. 7) moet met ere genoemd worden. Kalma, die Shakespeare in het Fr. vertaald heeft, was ook praktisch bezig, en heeft in Rottevalle het spelen van Shakespeare gestimuleerd. Van al wat uit de internationale *T.*-literatuur in het Fr. vertaald is, blijkt nog weinig invloed. In de laatste jaren zijn vertaald en gespeeld Arthur Millers *Death of a salesman*; *Adam creator* van Karel en Josef Capek; *Soskende* van H. C. Branner. P., IJ.; V., A.P.S.

Zie: Y. Poortinga, *It Fr. folkstoaniel 1860-1930* (Assen 1940); Vr. F. XLII (1955), 107-117; Repert., 354-355; Reg. Leeuw. Cour., 8, 80.

TONG (Fr.: *sétong*). Platvis met belangrijke marktwaarde. In de Waddenzee, N. van Harlingen sommige jaren zeer talrijk.

TONGBREKKERSSECHJES, z Sjabbolet, Terkaple.

TONNEMA. Kingfabrieken *T.* N.V. te Sneek, opgericht 1900. De fabricage omvat pepermunt en suikerwerken (o.a. de merken King en Rang). Het bedrijf werkt vooral voor de binnenlandse markt met ca. 300 personen.

TOONKUNST, Maatschappij tot bevordering

der. Gesticht te Amsterdam (1829), afdeling Frl. opgericht o.l.v. Jhr. J. L. Waubert* de Puisseau te Lemmer (1834). Jaarlijkse muziekfeesten van 1835-39, de laatste maal onder Ludwig Kufferath*. In 1909 heroprichting afdeling Lwd.; in 1924 trad de gemengde zangvereniging 'Concordia' toe als koor. Overige afdelingen: Dokkum en Heerenveen.

TOPONIEMEN. Aardrijkskundige namen. De studie der *T.* hield al in de 18de en 19de eeuw taalgeleerden en sneipers* bezig; min of meer gecoördineerd onderzoek vindt plaats sinds de oprichting van het Toponymysk Wurkforbân (thans Nammekundich Wurkforbân) van de Fr. Akademy*, een groep waarin veldwerkers en gestudeerden samenwerken en die eens per jaar het jaarboek *Fr. Plaknammen* uitgeeft. z Plaatsnamen;

Zie Compendium: Hoe de Friezen heten en waar zij wonen.

TOREN. Karakteristiek voor de Fr. kerk schijnt de *T.*-vorm met *zadeldak* (tweezijdig dak, in Frl. met de nok O.-W.). 'Een gemetselde spits heeft Surhuizum, een vierzijdige o.a. Oudega (Smallingerland); een peervormige spits Deinum. Nu zijn de *zadeldak-T.s* niet specifiek Fr, (ook verder langs de Noordzeekust en elders), noch vormen ze de meerderheid der Fr. *T.s* (65 van de 350), al zijn er vroeger meer geweest. *Zadeldaken* met de nok N.-Z. komen in Frl. niet voor. Sommige *zadeldaken* zijn versierd met uitbouwsels op de hoeken en/of aan de einden van de nok. Hoe verder naar het oosten, hoe minder van deze versiering. De theorie dat *zij-T.tjes* voorkwamen bij kerken met een mannelijke patroonheilige, en ontbraken bij een patrones, blijkt ongegrond.

Het verband tussen *T.* en kerk varieert ook. *T.s* op enige afstand van de kerk (als soms in Groningen en Oostfrl.) komen in Frl. niet voor. Te Oudega (Smallingerland) kan men wel tussen kerk en *T.* doorzien. In Jorwerd lukt dit niet, maar de aaneensluitende muren van *T.* en kerk bleken afzonderlijk opgetrokken. Te Hantumhuizen staat de *T.* half in de kerk, te Hijum op het dak.

Op het armere zand doet men het vaak zonder *T.* en hangen de klokken in een klokkestoel* (ook in Janum is van een *T.* geen sprake). De dienst van de *T.* loopt van: ophangplaats voor de klok tot verdedigingswerk of stins* voor het gewone volk. Hiervan spreken de gewelven, de mogelijkheid tot afsluiting van binnen uit, waarbij de *W.* deur ontbreekt (Janum, Lichtaard, Weidum), een stookgelegenheid (te Rinsumageest, op de derde verdieping), de zwaarbeslagen deuren (Hogebeintum).

Soms kwam naast de *T.* voor de verdediging een klokkestoel voor de klok voor (Beets, Oudeschoot, Tietjerk). Ook is wel in de *T.* een kleine kapel (doopkapel of *W.* koor?) gebouwd (Anjum, Britsum, Hijum, Wierum). Van de steden, ook van Kollum, is bekend dat de *T.* de *T.*-blazer tot standplaats diende. *T.s* zonder kerk staan nog te Eagum, Firdgum, Miedum, Oosterwierum, Schillaard en Tjalhuizum. z Bouwkunst, Paard op toren.

Zie: I.H. XXIX (1949), 261-262; Ned. Kunsthist. Jb. (1950/51),

57-81.

Torenmeters. Bijnaam van de inw. van Oldeboorn. Om Tsjum (waar de hoogste dorps-*T.* van Frl. was) te kunnen overtreffen, zouden zij zijn gaan meten. De Tsjummers kortten echter de meetlijn in (*lyntsjesnijers*). Soortgelijke verhalen gaan van Koudum, Hallum, Franeker.

TORENVALK (Fr.: *reade wikel*). Roofvogel. Vrij talrijk en overal voorkomend. Broedt in kraaienesten, eendenkorven, boomholten; in steden in muurgaten enz.

TORKRUID (Fr.: *ielkrûd*). Plant. Water-*T.*, en pijp-*T.* Zeer algemeen langs sloten. Weide-*T.*, bekend van zilte weiden op de eilanden en bij de kust. Soms ver landinwaarts.

TORTEL (Fr.: *toarteldouke*). Zomervogel. Op het zand, minder op de klei. De laatste jaren is ook de Turkse *T.*, die meer op de tamme *T.* lijkt, hier en daar inheems.

TOT, Douwe, oud-reddingbootschipper (Terschelling 30.11.1886-). Werd 1923 stuurman van de reddingboot *Brandaris*, van 1930-50 schipper. Redde op 142 tochten 251 mensenlevens. Opgevolgd door zijn zoon Klaas, die 8.9.1953 verdrong, z Reddingwezen.

TOTEBEL of kruisnet. Een vierkant, nauwmazig net voor de palingvangst, opgehangen in twee kruiswijs verbonden stokken. Met een hefboom en een lier kan men het net op de bodem laten zakken en ophalen. → Visttuig.

TOT STEUN. In Frl. werkt sedert 1909 een prov. afdeling der voogdijvereniging T.S. voor verwaarloosden en gevallen. Zij doet dit werk in vrijzinnig chr. geest. Momenteel worden 68 kinderen geholpen, de meesten in pleeggezinnen, maar ook in inrichtingen.

TOUR, Du. Zuidfrans geslacht, 1685 in de Fr. adel ingetrouwd. Verscheiden leden kwamen hier tot hoge posten. In mannelijke lijn uitgestorven (1937).

Zie: Jaarb. Ned. Adel (1888), 268; Ned. Adelsboek (1952), 413.

TOUSSAINT, Johan Daniël (Heusden 23.1.1704-Harlingen 29.10.1790). Organist te Franeker; later, evenals zijn vader, dansmeester* der studenten. Te Harlingen werd hij burgemeester. Vaak landdagafgevaardigde (tussen 1757-80). Ook zijn kinderen Meile en Johan Daniël hadden hoge betrekkingen.

Zie: N.B.W. IX, 1132; III, 1246-1247.

TOUTENBURG. Ca. 1525 bouwde G. Schenck* v. *T.* een landhuis te Rijperkerk. Om vlug uit de kanselarij te Lwd., waar hij zetelde, op *T.* te kunnen komen, liet hij 1528-31 de Zwarteweg* aanleggen.

T. bestond nog in de 19de eeuw en werd 10.11.1855 op afbraak verkocht aan Nic. Ypey*, de eigenaar van Vijversburg*, dat er vlak bij lag. Na de dood van A. Looxma Ypey* (1892) kwam het terrein aan de 'Stichting op *T.*' en werd het gebruikt voor een gasthuis *T.* voor bejaarden uit Rijperkerk, Tietjerk en

Hardegarijp. Het portret van G. Schenck werd in 1917 in het Regentenhuis Vijversburg aangebracht.

Zie: Hepkema Memories, 92; Reg. Leeuw. Cour., 58.

TOUWBEKER, z Aardewerk, Neolithicum.

TOUWFABRIEKEN, z Lankhorst
Touwfabrieken N.V.

TOVERBOEK in het volksgeloof*. Boek dat de gebruiker even snel van achteren naar voren als normaal moest kunnen lezen.

Wie daarin niet slaagde, kon de aardmannetjes* of soldaatjes niet weer in de haardkuil bannen, noch de roeken of kraaien, die zich dan in groten getale verzamelden, verdrijven. Uit een *T.* kon men 'de vrije kunst' leren. In Harkema-Opeinde sprak men nog in de 19de eeuw van het 'boek van de zwarte zak', wel naar de in de 17de eeuw in Nederland uitgegeven boeken met kunstjes en goocheltrucs, die vaak *Sak der Konsten* heetten.

TOXOPEUS, **Klaas**, reddingbootschipper (Delfzijl 20.7.1904—). Werde 1929 stuurman op de *Insulinde* te Oostmahorn. Volgde 30.10.1950 zijn broer Mees T. op. Schreef drie, ook vertaalde, boeken over het reddingwezen: *Vliegende storm* (Amsterdam 1952); *Woest water* (Amsterdam 1953); *Stormnacht* (Amsterdam 1955). z Reddingwezen.

TOXOPEUS, **Mees**, oud-reddingbootschipper (N.-Pekela 22.10.1886-). Bij zijn vader op de kustvaartjalk (1898), bij zijn eerste schipper in 1901, examen kustvaart te Emden. In dienst van de (Kon.) N.Z.H.R.M. (1917). Schipper van de 'C. A. den Tex' op Rottumeroog, van de 'Hilda' te Lemmer (1923), van de nieuwe (door de Nederlanders in O.-Indië geschonken) 'Insulinde' te Oostmahorn (1927). Heeft rond 300 mensen gered. Woont nu op Schiermonnikoog. Opgevolgd door zijn broer Klaas. Zijn zoon Jannes is schipper op de 'Brandaris' van Terschelling. z Reddingwezen.

Zie: W. B. F. Schaper, In het eerste gelid (Meppel z.j.); Leeuw. Cour. (16.4.1949); H. Th. de Booy, Avontuur om Rottumerplaat (Leiden 1951); De laatste reis van Steven Glas (Leiden 1954).

TRACTATUS ALVINI. Nederlandse bewerking, deels verzen, deels proza van *Thet Freshe Riim**, ten onrechte toegeschreven aan Alcuin.

Wellicht in klooster Thabor* geschreven in de late M.E.; overgeleverd in een handschrift uit de 16de eeuw (in Prov. Bibliotheek van Frl.).

Zie: Thet Freske Riim; T. A., ed. A. Campbell (1952); H. Bruch, Kroniek der Fr. kronieken (1952), 13-14.

TRADITIONES FULDENSES, z Fulda.

TRAKTAAT VAN DE ZEVEN ZEELANDEN. Korte verhandeling (uit 1417?) over de staatkundige toestand der zeven delen van Groot-Friesland*. De indeling is: *a.* Westfrl.; *b.* Westergo; *c.* Oostergo; *d.* Stellingwerf, Schoterland, de kop van Overijsel en Drente; *e.* gebied tussen Lauwers en Eems; *f.* N.W.-Oostfrl.; *g.* Z.O.-Oostfrl. (z Zeelanden). Overgeleverd: Westerlauwers-Fr. en Latijnse tekst.

Zie: De twadde jiergearkomste fen de Fr. Akademy (Assen 1940).

TRAM, z Nederlandsche Tramweg Maatschappij (N.T.M.).

TRANSGRESSIE. Relatieve stijging van de zee ten opzichte van het land, zich uitend in landwaartse verschuiving der kustlijn.

In het Pleistoceen* traden ook in Frl. *T.s* op in de interglaciale tijden, toen door afsmelting van de grote landijskappen veel water naar de oceanen terugvloeide. Evenzo is het Holoceen* door een duidelijke *T.* gekenmerkt, gevolg van het afsmelten van het landijs na de laatste ijstijd. De afzetting van klei op het veen in de Lage* Midden is o.a. een gevolg van *T.* z Bodemdaling.

TRAPWEG. Voormalige onverharde weg van Kollum naar Ballum (Ameland) in de Kollumer Mieden. Naam van de voor voetgangers gemaakte trappen (de Kollumer trap) in de belopen van de O. Miede-dijk.

TREEFT. IJzeren drievoet of ring. Kwam nog in de 19de eeuw over het haardvuur. Was de *T.* aan de muur bevestigd en werd ze boven het vuur gedraaid, dan sprak men van een draai-*T.* Nu wordt de *T.* nog wel op een oliestel gebruikt.

TREEMTER. Eigenlijk: 't reventer (refectorium); deel van een gasthuis, waar de proveniers gezellig bijeenzaten (bijv. in St.-Anthonygasthuis te Lwd.). Hier werden verhalen verteld en vaak is er duchtig gelogen, z Leugenbank.

Zie: Broerxen Halbertsma, Riinen en Teltsjes (°1944), 179-193.

TREKKERSTENT. In de trekkerstijd hielden de baggelaars in de lage veenstreken verblijf in een *T.*: houten keet, 5 bij 5 m, bestemd voor 12 man. Langs de zijden beddekasten of slaapbakken met stro, in het midden kon een vuur branden. Er was geen schoorsteen; de *T.* stond zo op de natte bodem, z Vervening.

TREKSCHUIT (Fr.: *snikke*). In 17de en 18de eeuw ging het verkeer vaak met de *T.* (de wegen waren modderig). Van 1640-50 zijn vele kanalen gegraven. Langs de kanalen kwamen trekwegen.

Lwd. had vijf geregelde diensten (op Harlingen, Bolsward, Sneek, Dokkum en tweemaal per week op Amsterdam). De *T.* voer op tijd en werd deswege geprezen. Vreemdelingen uit Duitsland reisden via Einden per boot naar Dokkum en gebruikten dan de *T.* In de *T.* is veel gepraat, getheologiseerd en gepolitiseerd, getuige de vele 'schuitempraatjes*', z Snik, Vreemdelingen, Wegen.

Zie: Leeuw. Cour. (8.4.1952); B. XVI (1954), 171-182.

TRETTENE, z Meente, Stad, Zesendertigen.

TRIEMEN, De (Fr.: idem, betekenis onbekend). Vroeger buurschap onder Westergeest, thans dorp in Kollumerland, N.W. van Veenklooster (312 inw.). Agrarisch dorp met chr. nat. school, in 1884 de eerste inrichting van die soort in wijde omtrek. Bij *T.* een klein natuurreservaat, de Dole (poel).

TRIMDEL (Oudfr. voor derde deel). Staatkundig onderdeel van sommige grietenijen*, met name Leeuwarderadeel, Schoterland en Utingeradeel (z

Fiarndel). *Trim*, Oudfr.: *thrim*, ook *tryn* = drie. z Trynwouden.

TRIND (Oudfr. voor rond, vgl. *omtrint*, omtrent). In de plaatsnamen Tronde, Olde- en Nijetrine?

Zie: Pompebl. XX (1949), 44.

TROELSTRA, Jelle (Lemmer 15.10.1833-Lwd. 30.1.1906). Selfmade man, ontvanger te Stiens (1869). Directeur van de brandwaarborgmaatschappij Neerlandia te Lwd. (1880). Van calvinist vrijdenker geworden, later vrij metselaar. Vooraanstaand liberaal, lid gemeenteraad Lwd., Prov. Staten. Eigenaar en hoofdredacteur der 'Fr. Courant*'. Schreef in Fr. tijdschriften. Vader van P. J. T.

Zie: N.B.W. X, 1059; Reg. Leeuw. Cour., 39.

TROELSTRA, Jelle, schilder (Lwd. 17.1.1891-). Ook graficus. Verder radiocommentator van beeldende kunst. Woont te Amsterdam. Landschap, figuur, stillevens, portret.

TROELSTRA, Pieter Jelles, dichter-politicus (Lwd. 20.4.1860-Den Haag 12.5.1930). Nederlands socialistisch staatsman, leider van de S.D.A.P. Bekend als Fr. romantisch dichter van liefdespoëzie, historische balladen, cantates, vertellingen, populair gebleven volksliedjes, strijd- en tijdzangen.

Vormt de overgang van de 19de-eeuwse volksschrijverij naar het individualisme van latere schrijvers; beoogde vernieuwing van de Fr. literatuur; redacteur van 'For* hûs en hiem' (1888-90); gaf met O. H. Sytstra* de bloemlezing *It jonge Fryslân* (1881) uit en met P. H. de Groot het *NijFr, Listeboek* (1886, ⁴1922); polemiseerde met L. Wagenaar* (*Fij, Lútsen!*, 1885, *Nei de stoarm*, 1886); werkte mee aan het 'Fr. Volksblad*'; was lid van de Fr. Volkspartij*. Schreef: *Fr. brilloftswille* (1881, ²1883); *Wiersizzery jen âlde Foekje* (1882); het toneelstuk *Oan de sédyk* (1881, ²1903). Werd 1909 door J. B. Schepers* tot nieuwe dichtertelijke activiteit geprikkeld; liet in dat jaar zijn gedichten verschijnen onder de titel *Rispinge* (Oogst, ³1945); ijverde als kamerlid voor onderwijs* in het Fr.; hield lezingen, over eigen werk. In 1925 schreef hij nog het Fr. gedicht *Lêste blink*.

Zie: Gedenkschriften I, o.a. 177-203; Fen liet en libben (over eigen werk, 1910); H. G. Cannegieter Dzn., *De Fr. beweging* (Amsterdam 1917), 37-44; J. B. Schepers, T. als Fr. dichter (1925, met Ned. vertalingen); J. Winkler, Pieter Jelles T. (1933); Y. Poortinga, *It Fr. Folkstoaniel* (Assen 1940), 52-53; J. Winkler, Profeet van een nieuwe tijd (1948); Karma, Fr. Skrift. I, 25, 275-281; II, 315; III 143-171; A. Wadman, Fr.l.s dichters-(Leiden 1949), 17-25; Piebenga (1957), 172-180; Repert., 279-280.

TROELSTRABEWEGING. Het Fr. socialisme* in de S.D.A.P. was deels gevoels-, deels verstandssocialisme. Toen de S.D.A.P. na 1930 steeds meer overging tot wat men voelde als onprincipieel reformisme Jeugdfoto van Pieter Jelles en aanpassen, kwamen er in Troelstra uit de tijd van 'It Frl. spanningen. Men vond Jonge Fryslân' (1881) dat de partij verwaterde.

Vooral in het zuidoosten, de streek van Domela Nieuwenhuis* en G. v. d. Zwaag*, werd het onrustig. De woordvoerder van

deze ontevreden werd Paul Kies, gewezen officier, later antimilitarist, die als propagandist der S.D.A.P. in Frl. succes had. In de loop der jaren 30 vormde zich hier een bepaalde aanhang. In 1937 kwam het tot een conflict. Men begon de figuur van Kies en zijn actie scherper te zien (Kies zou zich 1940 bij de N.S.B. aansluiten). Hij kreeg toen op de stemlijsten voor de verkiezingen een plaats, die verkiezing uitsloot. Heftige protestacties waren het gevolg. Er verreezen actiecomités. Een eigen orgaan 'Het Vrije Woord' verscheen. Nov. 1037 werd Kies met enige aanhangers door het partijbestuur der S.D.A.P. geroyeerd. Nu stichting van de T. om 'de ware idealen' hoog te houden. De aanhang bleef gering. Bij verkiezingen in 1939 4,2 pct. der stemmen in dit gewest.

TROELSTRA-BOKMA DE BOER, Sjoukje Maria Diederika (pseud. Nienke van Hichtum), kinderschrijfster (Nes, Westdongeradeel, 13.2.1860-Hilversum 9.1.1939). Eerste vrouw van P. J. Troelstra*, medewerkster aan 'For* hûs en hiem'. Schrijfster van Fr. en Nederlandse kinderboeken, die vaak in Frl. spelen. *Klassiek is Afke's tiental* (1903; Fr. vert. 1957).

Wrk. (Frl. betreffend): *Teltsjes yn skimerjoun* (1887); Fr. schetsen (1905); *Jetse* (1924); *Jelle van Sipke Froukjes* (1932); Fr.: *De jonge priiskeatser*, *Schimmels voor de koets...* (1936); *Drie van de oude plaats* (1939).

Zie: N. v. Hichtum *Bibl...* ter gelegenheid van de tentoonstelling gewijd aan haar nagedachtenis (1939); Fr. *Jierb*, (1946), 95-103; Repert., 252.

TROMP, Johannes Wybrandus, jurist (Lekkuum 29.4.1813-Lwd. 25.10.1866). Advocaat te Lwd., lid der Staten (1844-59, 1862-66) en der Tweede Kamer (1854-65). Schreef brochures over actualiteiten.

Zie: N.B.W. X, 1061-1062.

TROMP, Michiel Hylkes (Ypkolsga 24.10.1824-Lwd. 29.1.1915). Burgemeester van Wymbritseradeel. Deed veel voor de dijkverbetering.

TROMP, Solco, tabaksfabrikant (Woudsend 21.1.1814—Harlingen 1.7.1878). Een der voormannen van het Fr. Réveil*; voorstander van chr. onderwijs; zendingsvriend.

Zie: Wumkes, Réveil, 192-198.

TROMP, Tiete van Hettinga, jurist (Lwd. 25.3.1839-18.4.1906). Advocaat te Lwd., 25 jaar deken der orde. Richtte debatingclub en leeszaal mee op; ijverde voor oprichting Meisjes-H.B.S. en voor de schilderkunst. Liberaal lid der Prov. Staten (1875-1906).

Zie: *Levensber. Letterk.* (1907), 176-212.

TRONCHIN, Johannes Anthonius, taageleerde (Genève ?-Franeker 13/14.5.1688). Hoogl. in het Frans te Franeker (1667).

Zie: Boeles I, 2de dl., 243-244.

TROTZ, Christiaan Hendrik, jurist (Colberg, in Pommeren, 1701—Utrecht 17.6.1773). Hoogl. te Franeker (1741), Utrecht (1754). Maakte zich verdienstelijk voor het Nederlandse staats- en

dijkrecht; bepleitte het gebruik van het Nederlands bij de disputeren.

Zie: Boeles I, 2de dl., 459-464; N.B.W. II, 1453.

TRUCHSES VON WALDBURG, Wilhelm von, stadhouder († 17.3.1557). Opvolger van H. v. Leisnig*, stadhouder der Saksen te Lwd. (1504-06).

Werkte mee aan de Saksische* Ordonnantie (1504).

Zie: N.B.W. II, 1455-1456.

TRIJEKA (Driega). Ook Ouwsterrijega. Streek in Doniawerstal, gevormd door Ouwsterhaule, Ouwsternijega en Oldeouwer. z Ga, Ouwer, Vijfga.

Trijegaasterpolder. Boezemwaterschap* in Doniawerstal (400 ha). Opgericht in 1882. Bestond voor 1882 als Derde Trijegaasterpolder; heeft samen met de tweede tijdelijk deel uitgemaakt van een veenkring.

Trijegaasterveenpolder. Veenpolder in Doniawerstal (ca. 400 ha). Opgericht in 1882/83. N. van het Tjeukemeer, tussen Scharster Rijn en Grote Sint Johannesgaaster Veenpolder.

Samen met het gebied van de huidige Trijegaasterpolder behoorde deze Veenpolder tot een 1874 door Prov. Staten vastgestelde veenkring, omvattende de toenmalige Tweede en Derde Trijegaasterpolder. In 1881 werden de grenzen gewijzigd en 1882 werd de derde polder opgenomen in het nog bestaande boezemwaterschap van die naam en de tweede in de Trijegaaster Veenpolder. Bij de oprichting deed zich de juridische vraag voor, of de Staten na het arrest van de Hoge Raad van 27.3.1882 nog veenpolders mochten oprichten, wat bevestigend werd beantwoord en na de grondwetwijziging van 1887 niet meer actueel is. In de polder wordt sinds lang niet meer geveend; de droogmaking is 1926 voltooid en de lastenregeling is daarna gereorganiseerd (1928).

TRIJNWouden (Fr.: *Trynwalden*, drie wouden). Landschap in het noordwesten van Tietjerksteradeel, bestaande uit een langgerekt (N.-Z.) zandplateau, door lagere gronden omgeven: in het westen klei, in het noorden en oosten laagveen.

Aan de W. zoom van dit bosrijke zandeiland (wandelbossen: Turkije*, Griekenland; buitens: de Klinze*, Heemstrastate* (rusthuis), Staniastate* (met landbouwmuseum, theeschenkerij en jeugdherberg)), met uitzicht op de wijde klei, liggen Giekerk, Oenkerk en Oudkerk, waaraan de streek haar naam ontleent. In het spraakgebruik worden ook de dorpen Molenend en Roodkerk (Dantumadeel) tot *T.* gerekend, z Kerken, Trimdel, Wouden.

Zie: Leeuw. Cour. (20.5.1940); I.H. XXXII (1954), 110-112.

TSJERK-HIDDESSLUIZEN. Twee schutsluizen, tevens stroomsluizen in het Van Harinxmakanaal bij Harlingen, de Grote en de Kleine Sluis. Hoofdverbinding tussen het Fr. kanalennet en de Waddenzee. Genoemd naar Tsj. H. de Vries*.

TSJERNE, De ('De Karnton'). Fr. literair maandblad, voortzetting van 'De Rattelwacht*', sedert jan. 1946. Beoogt verbreding van het Fr. literaire leven, in zekere onafhankelijkheid van de Fr. beweging.

Ontleent zijn betekenis aan de kritische functie en aan de buitengewone nummers, ook op het gebied van de buitenlandse literatuur (Slauerhoff, 1946; Fr. muziek, 1947; Bretagne, 1948; F. Schurer, 1948; E. A. Poe, 1949; Amerika, 1950; Suriname, 1952; O. Postma, 1953; Bevrijdingsnummer, 1955; Noorwegen, 1956). Ook buitenlandse medewerkers. Redactie: F. Dam*, E. B. Folkertsma*, F. Schurer*, M. Sikkema*, D. A. Tamminga*.

TSJOECH. Landnaam uit het Oudfr. gebied. Groot stuk gemeenschappelijk grasland. Misschien land waarover men het lot trok (Oudfr.: *tia*, trekken). Utsjuch (tussen Genum en Hogebeintum) zou kunnen zijn 'de uiterste *T.*', het verste stuk van de Genumer meenschar.

Zie: Plaknammen I, 97-98; Moerman, 234-235.

TSJOENSTER, z Heks.

TSJÛGENIS (Getuigenis). Maandblad (1920-22), uitgegeven door E. B. Folkertsma* na zijn breuk met de Jongfr.* Mienskip. Hij schreef de meeste bijdragen. Incidenteel werkten mee: F. Schurer*, G. Brouwer*, R. P. Sybesma*.

Zie: Piebenga (1957), 240-242.

TSJUM (Fr.: *Tsjom*, uit *Tjunninga-heem*; um*-naam). Dorp in Franekeradeel (1060 inw.). Veeteelt. Zuivelfabriek. Herv. en geref. kerk. Bijz. kleuterschool en school voor chr. nat. volksonderwijs. Herv. kerk gesticht 11de of 12de eeuw, later vergroot en gewijzigd. Toren 72 m hoog. z Torenmeters.

Zie: Hepkema Memories, 80; Repert., 214; Algra, De Historie I, 159-176.

TUCHTHUIS. Lwd. is vrijwel de enige stad in Frl. die met weinig onderbreking van 1598-1837 een *T.* heeft gehad, eerst stedelijk, toen prov. De spinhuizen van Bolsward, Sneek en Workum waren geen vrouwengevangnissen als elders in Nederland.

Het Leeuwarder *T.* was derde der toen nieuwe strafgestichten (Amsterdam 1596, Leiden 1598). Doel was lediggang en bedelarij te bestrijden en moedwillige en weerbarstige jongelui 'mores' te leren. De kerk van het voormalige klooster der grauwe begijnen (Westerkerk) werd *T.* en werkhuis voor de stad, na 1609 voor de prov. (geen rasp- en spinhuis). Men streefde echter naar 'de oprechtinge van een generaal *T.*' voor de prov. Na bezoeken van autoriteiten aan het Amsterdamse *T.* bleef de zaak slepen tot 1661 's Lands *T.* en werkhuis* voor de hele prov. te Lwd. werd opgericht ter beteugeling van bedelarij*, lediggang, maar ook om misdaden (geen halsmisdaden) te straffen. In 1754 werd dit gebouw op het Blokhuisplein door brandstichting van munitie elementen onder de gedetineerden grotendeels vernield. Een nieuw *T.* en werkhuis ter plaatse werd 1756 betrokken, waarin voor werkverschaffing in 1762 een bontrederij en dekenfabriek zijn ondergebracht. Het geheel telde 32 zalen en vertrekken en de inrichting werd ca. 1781 door de Engelse gevangenisvormer John Howard geprezen als de beste in de hele Republiek.

In 1821, bij de eerste Nederlandse gevangenisorganisatie, werd het Leeuwarder *T.* 'Huis van Opsluiting en Tuchtiging', een der

centrale grote gevangenissen van het Verenigd Koninkrijk, z Gevangenissen.

Zie: L. G. Bouricius, Over de gevangenissen in Ned. (1838-40); J. M. v. Bemmelen, Van zedelijke verbetering tot reclassering (Den Haag 1923); Ts. voor Strafrecht XL, 3; LXII, 4; LXVI, T. v. G. (1954), 355-373.

TUFSTEEN, of duifsteen (Fr.: *douwestien*). Een uit Duitsland (Zevengebergte, Eifel) via Andernach en Brohl naar Deventer gevoerd natuursteen, gebruikt bij de oudste Fr. kerkbouw in steen. Aan ca. 40 Fr. kerken is het *T.* nog te zien (o.a. Hantum, Hogebeintum, Jorwerd, Bozum), maar er zijn er veel meer geweest. Na 1200 komt Fr. baksteen in gebruik. Volgens de kroniek van Mariëngaarde reisde abt Ento (1175-84) naar Deventer om *T.* in te kopen. Volgens Emo en Menko werd 1238 te Wittewierum baksteen gebruikt. z Baksteen, Bouwkunst.

Zie: E. J. Haslinghuis, Bouwkundige termen (Utrecht 1953), 365.

TUGE (tuigen, in het tuig laten lopen). Harddraverij, ringrijderij of 'show' met doorgaans Fr. paarden* voor de sjees*, waarin een paar in Fr. klederdracht*. *T.* trekt steeds meer belangstelling, mede door het werk van het Fr. Paardestamboek en de vereniging Het Fr. Tuigpaard.

TUIMELAAR (Fr.: *tommelder, tumelder*). Tandwalvis*, tot 3,5 m. Komt herhaaldelijk in de Waddenzee voor. Strandingen op Ameland en Terschelling zijn bekend.

TUINARCHITECTUUR. Tot ca. 1750 waren de tuinen in Frl. volgens de toenmalige tuinstijl streng regelmatig aangelegd. Als omgrenzing van de tuin diende een rij iepen, eiken of linden, soms een pad met een dubbele rij linden (oudste tuindeel Vijversburg*).

De tuin zelf was in rechte vakken verdeeld. Een deel was moesen fruittuin, gescheiden door brede paden met laaggeknipte buxusranden. Dichtbij huis gelijksoortige, kleinere vakken, de bloementuin, vaak met vijver en prieel, soms ook met beelden en zonnewijzer. Ca. 1750 kwam het streven deze kunstmatigheid te verlaten voor een meer landschappelijke stijl. De paden werden slingerend, omzoomd door kreupelhout; groepen hoge bomen, als beuken, eiken, iepen en essen, zouden tot achtergrond dienen. Grillig gevormde vijvers werden meer over de tuin verdeeld; met de uitgegraven aarde maakte men zacht oplopende heuveltjes. L. P. Roodbaard* heeft van 1820-50 vele beplantingen in Frl. uitgevoerd, waarvan de thans nog aanwezige zijn scheppend genie bewijzen, z Klinze, Lyndenstein, Staniastate, Vijversburg.

Zie: Leeuw. Cour. (14.9.1957).

TUINBOUW. Frl. is geen *T.*-prov. Van de 257669 ha grond, die in 1953 gebruikt werden, had de *T.* slechts 1933 ha (0,7 pct.).

De meeste *T.* vinden wij in de kleibouwstreek (1331 ha), daarna volgen de Wouden (255 ha), de kleiweidestreek (239 ha), de veenweidestreek (70 ha) en de eilanden (38 ha) (cijfers 1953). Enkele centra vallen op: Berlikum, St.-Anna Parochie, Minnertsga, het gebied N. van Harlingen, Lwd.—

Huizum en Bergum. De toekomst vraagt verbetering van de bedrijven (intensivering), meer bedrijven, en tegelijk het tegengaan van de versnippering en, speciaal voor de groenteteelt, meer concentratie in één streek. De fruitteelt biedt wel kansen (minder ziekte dan elders). z Bloembollen, Bloemisterij, Boomkwekerij, Fruitteelt, Gardenier, Groenteteelt, Kruidenteelt, Veilingwezen, Zaadteelt.

Zie: Leeuw. Cour. (17.5.1958).

Tuinbouwonderwijs. Te Lwd. (bij voldoende aanmelding ook elders) is een algemene *T.*-avondcursus, twee winterhalfjaren.

Te Berlikum is een gem. lagere *T.*-school; te Buitenpost een chr. (1.1.1957, met resp. 47 en 37 leerlingen uit wijde omtrek). Verder drie *T.*-vakscholen (Sint-Anna Parochie, fruitteelt; Lwd., bloementeelt; Berlikum, groenteteelt). Voor een *T.*-winterschool is geen plaats. Lwd. heeft een onderwijzerscursus voor akte *T.* L.O. en een cursus *T.*-vakonderwijs voor personen uit de praktijk en voor technisch veilingpersoneel, z Landbouwonderwijs, Schooltypen.

TUINEN, Gerben van, landarbeider (Vrouwenparochie 25.12.1849-Sint-Jacobi Parochie 18.3.1937). Ook visser. Voorzitter van 'Broedertrouw*'. In zijn laatste jaren kastelein in De Zalm, een herbergje in de Westhoek.

TUINEN, Reimer (Willem) van, tuinder (Sexbierum 24.8.1916-). Woonde te Langezwaag en Beetgum. Schreef door Marsman beïnvloede verzen (*Read en grim*, 1951) en proza, waarin herinneringen aan verblijf in concentratiekamp (*Efter it tried*, 1946, pseud. Haftling nu. 10039) en aan de illegaliteit (*Forgetting post*, 1949).

Zie: Tsj. (1949), 205-206; (1952), 213-217; Piebenga (1957), 275-276.

TUINEN, Sybren van, burgemeester (Sexbierum 5.3.1913-1993) Studeerde geschiedenis aan de Vrije Univ. Enige jaren leraar. Waarnemend burgemeester van Bolsward (1945-46), burgemeester van Dokkum (1946), lid Prov. Staten (1950). Schreef historische artikelen. Bestuurslid o.a. van Fr. cult. organisaties.

TUINFLUITER (Fr.: *hófsjonger*). Vogel. Goede zanger. In bossen, tuinen en parken.

TUINHOUT, Hayo, politicus (Sneek 17.8.1757-Minnertsga 28.7.1811). Patriot, burgemeester van Franeker (1787), vluchtte met C. L. v. Beyma*. In 1795 terug en korte tijd lid en voorzitter van de Staten van Frl. Commissaris der convooien en licenten tot 1807.

Zie: N.B.W. X, 1063-1064.

TUINHOUT, Wybe Hayes, burgemeester van Workum (1672-1715). Uit hem stammen Hayo en Freerk Fontein *T.*, gemeentearchivaris Lwd. (1884-86), waar hij het rechterlijk en nieuw archief ordende.

Zie: Vorsterman v. Oyen III, 219.

TUINSTR, **Bauke**, notaris (Nijeberkoop 7.5.1900-). Gevestigd te Wommels; bestuurslid Boun* fan Fr. Kunstners en Fr. Kultuerried*.

Schreef novellen en verhalen in tijdschriften, ten dele verzameld in *Earste keur* (1949), waarin ook het reeds in 1937 apart uitgegeven *Hwet scii it libben ús bringe*. Toneelstuk: *As dy oare der net west Me...* (1929, met J. H. Brouwer); werk voor cabaret*; verzamelde met S. J. v. d. Molen cabarettteksten (*De bûnte akster*, 1954).

Zie: A. S. Wadman, *Kritysk Konfoai* (Assen 1951), 100-104; *Piebenga* (1957), 256.

TUINSTR, **Dirk**, bouwkundig ingenieur (Tjalleberd 12.2.1908-). Sedert 1946 directeur der Provinciale* Planologische Dienst in Frl. Schreef over bouwkundige en planologische vraagstukken.

Zie: *Repert.*, 144-145; *Forum* (1952) no. 10.

TULP, **Ype** (Lwd. 11.2.1819-27.11.1862). Commiesboekhouder rijksgevangenis te Lwd. Richtte het Fr. Selskip* mee op. Werkte mee aan 'Iduna*' (o.a. vertalingen van R. Southey, Schiller e.a.).

Zie: *Wumkes*, *Paden II*, 58.

TURBE. Commissie van rechtskundigen, die de rechter op de hoogte brengt van hem onbekende regels van plaatselijk (gewoonte)recht. Enkele belangrijke uitspraken van *T.n* inzake Oudfr. recht zijn overgeleverd.

Zie: P. Gerbenzon, *Excerpta Legum* (Groningen 1956), 247-248.

TURELUUR (Fr.: *tjirk*, *tutering*). Kleine, ranke weidevogel. Vrij algemeen.

TURFGELD. Andere naam voor slikgeld*, gebruikt als het veen 'in den droge' tot steekturf verwerkt wordt.

TURFJES, speciaal *Drachtster Turfjes*. Zandgebak met opvallende smaak, in speciale vormen gebakken, ontleend aan de Drachtster *T.* in het lokale wapen. Ca. 1925 opgeworpen als Drachtster specialiteit.

TURFSNIJDEN. Turf als grondstof in de volkskunst* komt zelden voor. Het materiaal is te bros. Uniek was dan ook J. Weima* (1874-1943) uit Oudega (Smallingerland), die er bijbelse voorstellingen in sneed, thans te zien in 'It Kokelhûs*' te Eernewoude.

TURFSTROOISEL. De enige *T.*-fabriek in Frl. (Nederland in totaal negen) is 1951 bij Fochtelo (Ooststellingwerf) opgericht ter verwerking van het bolsterveen aldaar. Zij werkt met ca. 25, in het seizoen (inclusief veenderij) met ca. 60 personen.

TURKIJE EN GRIEKENLAND. Hakhoutbossen onder Oenkerk (samen 16 ha) van It Fr. Gea*. Van belang voor de recreatie. Namen naar staatsobligaties dezer landen, waarvoor H. Baerdts v. Sminia* ze indertijd kocht.

Zie: *Leeuw. Cour.* (20.5.1940).

TWEEBAKSMARKT. Straat, vroeger gracht te Lwd. Hier legden in de tijd der Republiek de

scheppen aan van bakkers, die op bepaalde dagen der week hun brood ter markt brachten. Ook die van de 'tweebaksluiden' uit N.-Holland. 'Tweebakken' (beschuiten) waren nl. een op het Fr. platteland onbekend weelde-artikel.

TWEEALIGE SCHOOL. Lagere school met twee voertalen. Het eerste type *T.s.* is in 1937 bij de Wet*-Slotemaker de Bruine toegestaan. In de hoogste klassen mocht Fr. les worden gegeven, zoals vroeger op opleidingscholen Frans.

Het tweede type is in 1955 door de Wet*-Cals mogelijk gemaakt: daarbij is het Fr. voertaal in de lagere klassen en gaat het kind later op het Nederlands over, de zgn. Fr. scholen*. In het spraakgebruik worden *T.s.en* ten onrechte vaak vereenzelvigd met de Fr. scholen. In Frl. zal het eerste type zich in de toekomst wel beperken tot niet Friessprekende of gemengde gebieden; het tweede type is bestemd de schoolvorm van het Friessprekende kind te worden, z. *Onderwijs in het Fries*.

TWEEALIGHEID *a.* van een gebied: de toestand waarin twee talen naast elkaar leven, ieder gesproken door een nationale groep; *b.* van een persoon: het beheersen van een tweede taal naast de moedertaal. Deze *T.* wordt niet meer uitsluitend als een voordeel voor de spreker gezien: het deel hebben aan twee cultuurvormen schijnt remmend te werken op de scheppingsdrang van de volwassene. Het hebben van twee moedertalen is niet mogelijk; wel kan men in zijn leven van moedertaal veranderen. Toch komt absolute *T.* bijv. in Frl. veelvuldig voor. In de opvoeding is natuurlijke *T.*, waarbij gezin of milieu het kind in aanraking brengen met twee talen, het minst schadelijk. Ten aanzien van het onderwijs geldt, dat een tweede taal pas mag worden aangeleerd, als de moedertaal stevig wortel heeft geschoten. Vroegtijdige *T.* op school is schadelijk voor het kind en voor de beheersing van beide talen.

Zie: G. J. Nieuwenhuis, *Het Ned. in Indië* (Groningen 1930); A. Weijnen, *T.* (Tilburg 1949); Werner F. Leopold, *Speech development of a bilingual child* (Evanston 1949); O. Jespersen, *How to teach a foreign language* (London 1952); *The use of vernacular languages in education* (Unesco, Paris 1953); *The place of Welsh and English in the schools of Wales* (London 1953).

TWERDA, **Hendrik**, onderwijzer (Wommels 2.4.1904-). Sedert 1934 hoofd chr. school te Bakhuizen. IJverde voor Fr. heemkunde- en geschiedenisonderwijs. Schreef taal- en leesboekjes, tekstboekjes bij diapositieven. Redacteur 'De Pompeblêdden*'.
Wrk.: *Âldfaers Erf* (1946); *Gaesterlân* (Assen 1948).

Zie: *Leeuw. Cour.* (13.9.1951); *Repert.*, 145.

TWISK (tussen; Nieuwfr.: *tushen*). Water, dat als grensscheiding fungeert. Vgl. 'twee', de plaatsnamen Twizel (Optwizel), Tuskelytsen onder Akkerwoude, Tuskeloanen onder Rinsumageest.

Zie: Schönfeld, *Waternamen*, 257, 285; *Fr. Plaknammen VI*, 2 e.v.

TWISKA. Voormalige binnendijk tussen Scherwolder-hem en Morrahem bij Abbegaaster Ketting tot Westhem.

Het eerst genoemd 1453 (twyska); toen al geen waterkering meer. Niet meer in het terrein terug te vinden. Verondersteld is, dat de *T.* bij zware stormen het in de *Z.* kom van de Middellzee opgestuwde zeewater moest keren.

Zie: Binnendijken en Slieperdijken I, 144.

TWIZEL (Fr.: idem; vroeger ook *Optwizel*, bij de tweesprong). Dorp in het noorden van Achtkarspelen (1082 inw.), aan de straatweg Lwd.—Groningen. Streekdorp met herv. kerk (1692; zadeldaktoeren van ca. 1200), twee geref. kerken. Openb. en geref. lagere school. Zuivelfabriek.

Hier staat het Simke Kloostermanhûs, typisch 19de-eeuwse Fr. rentenierswoning, waar J. R. Kloosterman* en zijn dochter Simke hebben gewoond. Als letterkundig museum ingericht.

Zie: Hepkema Memories, 380; Eigen Haard (1907), 440; Leeuw. Cour. (16, 20, 21.1.1925); Fr. Plaknammen VI, 2; Moerman, 238.

TWIZELERHEIDE (Fr.: idem). Jong dorp in het noorden van Achtkarspelen, in 18de en 19de eeuw ontstaan op afgegraven venen. Arbeidersdorp* (probleemdorp), dat zich na W.O. II voorspoedig ontwikkelde (1462 inw.). Herv. kerk, twee geref. kerken, chr. geref. gemeente, chr. kleuterschool, openb. en twee chr. lagere scholen. Sedert enkele jaren een kleine houtindustrie. Sedert 1950 op de begraafplaats een klokkestoel*, de meest N. in Frl.

TWIJNSTRA, Tjeerd Jacob, fabrikant (Akkrum 17.8. 1890—). Sedert 1915 directeur van U. Twijnstra's Oliefabrieken N.V. te Akkrum.

TYDEMAN, Hendrik Willem, jurist (Utrecht 25.8.1778-Leiden 6.3.1863). Advocaat te Kampen (1799), hoogl. te Deventer (1802), Franeker (1803), Leiden (1812-48). Doceerde te Leiden encyclopedie der rechtsgeleerdheid. Veelzijdig geleerde en publicist, vriend van J. D. Meijer en W. Bilderdijk, wiens *Geschiedenis* hij o.a. uitgaf.

Zie: Boeles I, 2de dl., 711-718.

TIJDLUIDEN. Naam uit de Wouden voor iets dat op het platteland nog bestaat: het luiden van de klok om de tijd aan te geven (twee- tot driemaal per dag).

Misschien moet het *T.* gezien worden als een rest uit de M.E., toen klokgelui driemaal per dag het heilig uur aankondigde en men in huis en op de akker het Engel-des-Heren bad. z Klok, Schaft- en maaltijden.

TIJM (Fr.: *wylde time*). Plant. Wilde *T.* in het zuidoosten (Appelscha, Makkinga).

TYNJE (Oudfr.: *tyningha, teninge, teengia*). Wrsch.: visdam. Inzake de afleiding is gedacht aan 'tena', ergens een tuin (haag) omheen doen. Tuin was oorspronkelijk een lage horde, gevlochten van rijshout. Niet-filologen hebben gedacht aan 'tia'

(trekken) en aan een oorspr. betekenis 'wad', plaats waar men door het water trekt, oorspronkelijk. Bij deze ondiepe plaatsen werd gevist (z Dichtzet). Er komen nog vele *T.s* voor (Garijp, Huizum, Oenkerk, Rinsumageest).

Zie: Fr. Plaknammen I, 93-95; VII, 41-55; VIII, 23-28; B. XI (1949), 189-194; Moerman, 239.

TYNJE (Fr.: *De Tynje*). Jong dorp in Opsterland (1343 inw.). Na 1900 afgescheiden van Terwispel, op welks territoire het in de 19de eeuw door de verveningen* is ontstaan.

Wegdorp, dat 1956-57 het eigene verloor door demping van de oude veenkanalen Tynjeraken Skitersrak en van de Wijde Wispel. Ligt gunstig aan verkeersweg Gorredijk—Akkrum. Coöp. zuivelfabriek. Openb. en geref. lagere school.

Zie: B. XI (1949), 189-194; Leeuw. Cour. (18.5.1954).

TYSMA, Jan Wieger, jurist (Gaastmeer 28.1.1880-Lwd. 13.12.1937). Advocaat, daarna kantonrechter te Lwd. (1930-37). Populair A.R. voorman en propagandist van de Bond voor Vrijwillige Landstorm.

TYSMA, Ynte Wiepkes, veehouder (Oosthem 8.5.1857-Lwd. 19.5.1935). Een der eerste Fr. coöperatoren; heeft met R. Veeman* stuwend gewerkt. Bestuurslid Bond van Coöp. Zuivelfabrieken, Fr. Landbouwonderlinge, Fr. Mij. van Landbouw, Coöp. Boerenleenbank Oost- en Zuidkant te Lwd.